



GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Den villfarande studenten

Rättsprocessen mot Erik Molin 1734-1739

The aberrant student

The judicial process against Erik Molin 1734-1739

Marcus Ericson

Termin: VT2012

Kurs: RKT 140 Religionsvetenskap

Nivå: Examensarbete för kandidatexamen

Handledare: Bertil Nilsson

Abstract

Ericson, Marcus, *Den villfarande studenten. Rättsprocessen mot Erik Molin 1734-1739*. (The aberrant student. The judicial process against Erik Molin 1734-1739.)

This study investigates the judicial process against Erik Molin, a clerk and former theology student at the University of Uppsala 1734-1739. The main purpose has been twofold; first to investigate the legal process through the various judicial bodies and secondly to analyze the ideas and conceptions about man and society expressed by the authorities and Erik Molin. The theoretical approach has been inspired by the German philosopher Jürgen Habermas' theories concerning the emergence of the bourgeois society and the changing concepts of private and public spheres. The study shows that the diocese of Uppsala regarded Molin's theology as heretic and found that he knowingly had tried to spread his views. The case was therefore referred to the court of appeals (Svea hovrätt) where he initially was acquitted for spreading heretical perceptions. The case was further transferred to the country's highest judicial body, the Royal Justice Court (Justitierevisionen), who attempted to correct and amend Molin's heretical views through theological teachings and admonitions. This however did not have its intended effect and shortly after the justice court referred the case back to Svea hovrätt where it demanded a rigorous procedure. The court of appeals did not however agree with the justice court where a majority of the courts members voted for additional teaching in the hope that Molin would recant his theological position. This proved, for a second time, to be unsuccessful and the case was once again referred back to the Royal justice court. During this time the Swedish parliament was assembled in Stockholm where the clerical estate would eventually intervene, trying to influence the courts upcoming decision by arguing in front of her majesty the queen and the gathered Privy Council. The study shows that this was likely a turning point in the case where the Royal justice court reached a verdict of banishing Molin from the Swedish realm. In any matter, before this sentence could be carried out, Molin appealed to the estates in the hope that he could get access to his interrogation reports and thus prove his innocence. The estates were divided on the issue. On one hand The Burghers as well as the Nobility supported Molin's request, where the Burghers even argued for his release. On the other hand the Clergy in coalition with the Peasantry supported the justice court decision and propagated for Molin's banishment. The matter however could not be resolved before the dissolution of parliament which meant that the ruling remained and Molin's sentence finally was carried out on October 16th 1739.

Keywords: Erik Molin, Sweden, 18th century, pietism, view of man, concept of society.

Innehållsförteckning

Inledning	3
Problemformulering, syfte och frågeställningar	4
Metod	5
Teoretiska utgångspunkter	5
Tidigare forskning	6
Källmaterial och avgränsningar	9
Disposition och praktiska påpekanden	12
Historisk bakgrund	13
Den svenska pietismen	13
Rättsprocessen mot Erik Molin	17
Uppsala domkapitel 1734	19
Svea hovrätt och nedre justitierevisionen 1734-1738	27
Riksdagens diskussioner 1738-1739	34
Sammanfattande diskussion	45
Källor och litteratur	53

Inledning

Den 16 oktober 1739 fördes en fånge från sin cell på Kastenhof vid nuvarande Gustav Adolfs torg i Stockholm ombord ett fartyg med destination Stralsund. Syftet med resan var att föra honom till den svenska provinsen Pommern och sedan vidare mot gränsen till det Tyskromerska riket där han skulle förvisas från Sverige. Landsförvisningens verkställande satte därmed punkt för en rättslig process som pågått i drygt fem år och som involverat ett flertal rättsliga och politiska instanser, däribland den svenska riksdagen. I konfliktens centrum stod en tidigare teologistudent från Uppsala, Erik Molin, som stod åtalad för att ha hyst och spritt kätterska meningar som var stridande emot den lutherska religionen. Landsförvisningen av Molin var emellertid ingen isolerad händelse då det tidiga 1700-talet var präglad av spänningar och konflikter som resulterat i ett flertal hårda domar mot religiöst oliktankande. Den grundläggande konflikten gällde nya religiösa tolkningar och uttryck som för eftervärlden blivit känt under den samlande beteckningen pietism.

Genom den pietistiska väckelsen kom nya föreställningar om människa och samhälle att formuleras vilket kolliderade med traditionella och hävdvunna uppfattningar. Pietismen kom således att utmana det religiösa enhetsidealet och etablerade föreställningar om kyrkans och prästerskapets roll, samhällets organisering och individens plats i denna konstellation. På många sätt förkroppsligade pietismen en ny människosyn där man lade stor vikt vid individen och dennes möjligheter att leva ett rättfärdigt kristet liv. Inom forskningen har man många gånger lyft fram pietismen och senare under 1700-talet herrnhutismen som väckelserörelser som föregrep det moderna, individualistiska samhället. Pietismen var emellertid ett heterogent fenomen som kunde anta flera olika skepnader. I sin konservativa form fungerade den som en inomkyrklig reformrörelse men den kunde också anta en mer radikal gestaltning som avvisade både samhällliga och kyrkliga auktoriteter. Det var som svar på dessa utmaningar som myndigheterna reagerade med repressiva åtgärder i form av stränga förbud och religionsstadgar.

Erik Molin var en av dem som drabbades av kyrkans och statsmaktens ansträngningar att stävja de religiösa oroligheterna. Den rättsliga process som inleddes mot honom under våren 1734 skulle dock visa sig bli komplicerad och långvarig. Målet kom att passera genom flera rättsinstanser för att till slut bli en riksdagsfråga på nationell nivå. I denna uppsats studeras

denna process, dess utveckling, innehåll och betydelse mot bakgrund av de samhällsförändringar som ägde rum under perioden.

Problemformulering, syfte och frågeställningar

Erik Molin (1709-1755) tillhörde en liten skara individer som under 1700-talets första hälft tvingades gå i landsflykt, till synes för sina religiösa åsikter. Han blev därmed en av dem som drabbades av den stränga religionslagstiftning man från överhetens sida ställt upp som försvar gentemot den pietistiska väckelsen. Dennes rannsaking, frihetsberövande och sedermera deportation har dock inte blivit utforskade i någon större utsträckning. Inom den svenska kyrkohistorien är Erik Molin ett relativt okänt namn och vi vet idag ganska litet om hur denna process gestaltade sig och hur man inom de skilda rättsinstanserna diskuterade kring skuldfråga och påföljd. Dessa frågeställningar är viktiga att besvara dels för att belysa överhetens reaktioner och attityder gentemot religiöst olikänkande vid den aktuella tiden samt komplettera den bild vi har av det tidiga 1700-talet och det samhällsklimat som rådde. Eftersom det i dagsläget inte finns mycket skrivet om Molin är min förhoppning att den här uppsatsen kan tillhandahålla ny kunskap. Genom att studera den rättsliga processen hoppas jag således kunna fylla en lucka i forskningen och samtidigt ge ett litet bidrag till pietismens historia i Sverige med utgångspunkt från en närmast bortglömd individ.

Syftet med föreliggande arbete är att, genom en studie av rättsprocessen mot Erik Molin och de diskussioner som från överhetens sida fördes i samband med denna, belysa kyrkliga och världsliga attityder gentemot religiös dissidens. Med utgångspunkt i ett specifikt rättsfall ämnar jag besvara några centrala frågeställningar:

- Hur gestaltade sig den rättsliga processen? Vilka myndigheter behandlade ärendet och vilka beslut fattades?
- Förelåg det någon konflikt mellan rättsinstanserna i synen på skuldfråga eller påföljd?
- Hur ställde man sig inom de skilda instanserna gentemot de föreställningar om individ och samhälle som Molin gav uttryck för och de brott för vilka han anklagades? Vilka idéer och föreställningar låg till grund för överhetens argumentation och resonemang? Vilken syn på religion, människa och samhälle ger dessa diskussioner uttryck för?

Metod

Den här undersökningen antar formen av en fallstudie med avsikt att belysa Erik Molins möte med de kyrkliga och världsliga myndigheterna. De teologiska aspekterna är visserligen av underordnad vikt men kommer ändå att behandlas i första delavsnittet i syfte att belysa Molins teologiska position i förhållande till gängse luthersk ortodoxi. Min primära fokus ligger emellertid på det rättsliga förfarandet med ett perspektiv anlagt utifrån överhetens sida i syfte att dels teckna processens utvecklingslinjer, dels blottlägga de tankestrukturer som låg till grund för deras argumentationer. Metoden kan beskrivas som tudelad i den meningen att den både är deskriptiv och analytisk. Å ena sidan kommer det rent processmässiga att studeras d.v.s. själva rättsförfarandet vilket överlag kommer att anta en deskriptiv form. Samtidigt vill jag fördjupa analysen genom att närmare studera de idéer och tankar som materialet ger uttryck för. Dessa kommer också att placeras in i sitt historiska sammanhang varpå angreppssättet närmar sig det idéhistoriska. För att ge läsaren en inblick i de idéer och argument som anfördes kommer framställningen att befinna sig nära de enskilda källtexterna.

Teoretiska utgångspunkter

I föreliggande arbete har jag i den avslutande diskussionen använt mig av ett teoretiskt ramverk i syfte att fördjupa tolkningen av uppsatsens resultat. Jag har här hämtat inspiration i den tyske sociologen Jürgen Habermas teorier om framväxten av det borgerliga samhället och de transformationer som ägde rum kring kategorierna privat - offentligt i samband med denna process.¹ De teoretiska frågeställningar som aktualiseras under arbetets gång kommer således att beröras i slutet av undersökningen under delavsnittet *Sammanfattande diskussion*. Jag kommer där att företa en mer ingående diskussion kring Habermas tankegodts samt sätta detta i relation till den rättsliga prövningen och de föreställningar som framfördes från överhetens respektive Erik Molins sida.

¹ Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet*, Lund, 2003.

Tidigare forskning

Forskningen kring den svenska pietismen föreligger primärt i form av äldre arbeten men en del intressanta ansatser har även gjorts på senare tid. Den tidigare pietismforskningen utfördes främst mot slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft. Mycket har visserligen kartlagts och beskrivits men det återstår fortfarande många frågeställningar att utforska, detta beroende på att den äldre forskningen i hög grad ställde helt andra frågor än vad vi gör idag. Flertalet studier har visat sig relevanta för det här arbetet. Jag kommer inledningsvis att presentera några grundläggande översiktsverk för perioden för att därefter ta upp studier som behandlat pietismen i allmänhet och den svenska radikalpietismen i synnerhet. Avslutningsvis kommer forskningen kring Erik Molin att redovisas.

Standardverket att tillgå för en översikt av det religiösa landskapet och en god introduktion av pietismen är Hilding Pleijels *Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680-1772*. Pleijels arbete kan beskrivas som ett allmänt kyrkohistoriskt verk och utgör som sådan en viktig ingång för vidare studier.² Ett väldigt givande kyrkohistoriskt arbete av mer modernt snitt och med en aktualiserad forskningsutblick är Harry Lenhammars bidrag till serien *Sveriges kyrkohistoria*.³ Studien ägnas åt tiden 1705-1809 och ger, i likhet med Pleijels arbete, en mycket god överblick över de pietistiska strömningar som gjorde sig gällande vid 1700-talets ingång, dess möte med den etablerade ortodoxin och dess fortsatta utveckling. En antologi som också visat sig värdefull för mitt arbete är *Signums kulturhistoria om Frihetstiden*. I denna belyses olika aspekter av 1700-talets samhälle utifrån politiska, sociala, ekonomiska och religiösa perspektiv. Ingmar Broheds uppsats *Pietism och herrnhutism* har här visat sig särskilt betydelsefull.⁴ Samtliga ovan nämnda arbeten har tillhandahållit viktiga inblickar i den tid och det samhälle som Erik Molin befann sig i och som sådana har de levererat övergripande kontexter till mitt studieobjekt.

Ett äldre men betydelsefullt arbete som explicit uppehållit sig vid den svenska pietismen är Emanuel Linderholms avhandling. Linderholm har studerat en av huvudgestalterna för den radikalpietistiska rörelsen i Sverige, Sven Rosén, som i likhet med Erik Molin kom att landsförvisas. Arbetet är en gedigen redogörelse för den turbulenta tiden omkring 1700-talets

² Hilding Pleijel, *Svenska kyrkans historia bd. 5: Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680-1772* i Hjalmar Holmquist & Hilding Pleijel (red.), Stockholm, 1935.

³ Harry Lenhammar, *Sveriges kyrkohistoria 5: Individualismens och upplysningens tid* i Lennart Tegborg (red.), Stockholm, 2000.

⁴ Ingmar Brohed, "Pietism och herrnhutism" i Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria: Frihetstiden*, Lund, 2006.

första hälft och en givande analys av radikalpietismens former och innehåll. Linderholm ägnar också en stor del åt att teckna pietismens idémässiga bakgrund, främst på tysk mark, där han menar att rörelsen bör betraktas som ett resultat av en fortgående inomkyrklig reformrörelse med rötter tillbaka till reformationstiden.⁵

Ett visserligen äldre men alltså relevant arbete är Herman Levins avhandling om den svenska religionslagstiftningen.⁶ Levins studieobjekt är den judiciella utvecklingen med betoning på den svenska religionsfrihetens begynnande framväxt från sen stormaktstid till gustaviansk tid. Denna har tillhandahållit värdefulla inblickar i dialektiken mellan religiositetens förändrade karaktär och den lagstiftning som tillkom som svar på dessa transformeringar. Levins studie har även vissa beröringspunkter med Ingmar Broheds forskning som i sin avhandling *Stat, kyrka, religion* bl.a. uppehållit sig vid det spänningsförhållande som förelåg mellan å ena sidan den personliga samvetsfriheten och å andra sidan den religiösa tvångslagstiftningen.⁷ Brohed har studerat den akademiska debatten om relationen mellan stat och kyrka och visar hur denna långt in på 1700-talet uppvisade en traditionell syn på religionen som det viktigaste fundamentet för ett rättfärdigt och lugnt samhälle. Detta uttrycktes särskilt genom den religionspolitiska doktrinen *vinculum republicae* vilket stipulerade att enighet i religionen uppfattades som det viktigaste sammanhållande bandet i staten.⁸ Detta uttrycktes tydligt i grundlagarna och religionsstadgarna som föreskrev att samtliga undersåtar skulle bekänna sig till den luthersk-evangeliska läran. Spänningen mellan bekännelse tvång och samvetsfrihet blev enligt Brohed särskilt påtaglig när pietismen under 1700-talets första decennier kom att introducera en ny, subjektiv och individualistisk kristendomstolkning som ställde ökade krav på individens rätt till en mer självständig religionsutövning. Både Levins och Broheds arbeten har därmed bidragit med viktig kunskap för att förstå dynamiken och konflikterna mellan etablerad ortodoxi och reformistisk pietism.

⁵ Emanuel Linderholm, *Sven Rosén och dennes insats i frihetstidens radikala pietism*, Uppsala, 1911.

⁶ Herman Levin, *Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686-1782. Bidrag till den svenska religionslagstiftningen*, Stockholm, 1896.

⁷ Ingmar Brohed, *Stat, religion, kyrka: ett problemkomplex i svensk akademisk undervisning under 1700-talet*, Stockholm, 1973.

⁸ Begreppets innebörd betyder ordagrant "statsbärande" och var en intrikat del i det politiska tänkandet under den aktuella perioden. Som Brohed visar i sin avhandling börjar begreppet dock eroderas mot slutet av 1700-talet när upplysningstankar om medborgerliga fri- och rättigheter börjar få genomslag. Se Brohed, 1973, s. 71-77, 80, 96, 140.

Historikern Carola Nordbäck har i sin avhandling studerat mötet mellan kyrklig ortodoxi och konservativ pietism, en tematik som påminner om mitt eget arbete.⁹ Nordbäck har dock entydigt inriktat sig på det som bör betraktas som konservativ pietism och medvetet uteslutit mer radikala inslag. Med hjälp av analytiska begrepp som individualisering, privatisering, sekularisering och disciplinering pekar hon på sambandet mellan pietismens utveckling och framväxten av vad man i forskningen benämnt som ”det borgerliga samhället”. Till skillnad från äldre forskningsinsatser har Nordbäck i större utsträckning fokuserat på övergripande strukturella förändringar i samhället, däribland framväxten av en ny offentlighet, ökat varuutbyte, begynnande sekulariseringstendenser samt statsmaktens nya former för maktutövning. Enligt Nordbäck erbjöd pietismen en ny, lutherskt förankrad samhällssyn med naturrättsliga influenser som bättre passade in på det samhälle som höll på att växa fram. Med hänsyn till föreliggande uppsats har Nordbäck studie erbjudit viktiga teoretiska utgångspunkter som jag vidareutvecklat i arbetets avslutande del.

Forskningen om Erik Molin och dennes roll inom den svenska kyrkohistorien är utöver två äldre arbeten närmast obefintlig.¹⁰ Kyrkohistorikern Karl Henning ägnar i sin dissertation om den tyske teologen Johan Conrad Dippel och dennes vistelse i Sverige drygt nio sidor åt fallet.¹¹ Där tecknas i stora drag Molins bakgrund och konflikt med den kyrkliga och senare världsliga överheten samt hans teologiska uppfattningar. Hennings slutsats är att Molins teologi till stora delar överensstämde med Dippels men han företar ingen ingående analys av vare sig doktriner eller händelseförlopp.¹² Han nöjer sig med att konstatera att Molins teologiska hemvist bör placeras i den radikalpietistiska genren. Hennings redogörelse kan betraktas som en första introduktion till Molins liv och gärningar och i denna bemärkelse har den fungerat som en startpunkt för min egen studie.¹³

⁹ Carola Nordbäck, *Samvetets röst. Om mötet mellan luthersk ortodoxi och konservativ pietism i 1720-talets Sverige*, Umeå, 2004.

¹⁰ Både Pleijel och Lenhammar berör visserligen i ovan nämnda verk mycket kortfattat Molins fall. Det finns även en artikel om Molin i *Svenskt biografiskt lexikon* författad av Ingmar Brohed som i sin tur hänvisar till Bergman och Henning. Se Pleijel, 1935, s. 332 f., 348; Lenhammar, 2000, s. 65; Ingmar Brohed, *Erik Molin i Svenskt biografiskt lexikon bd. 25*, Stockholm, 1987, s. 641-644.

¹¹ Karl Henning, *Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt dippelanismen i Stockholm 1727-1741*, Uppsala, 1881.

¹² Henning, 1881, s. 112-121.

¹³ Ett arbete som i sammanhanget också bör nämnas är Nathan Odenviks biografi om Erik Tolstadius. Som pietistvänlig präst bidrog Tolstadius starkt till att sprida pietistiskt influerat tankegod och upprätthöll kontakter med likasinnade runt om i landet, däribland Erik Molin. Trots vissa tendenser i Odenviks tolkningar finns det goda skäl att inkludera hans arbete eftersom den tillhandahåller en god bild av det religiösa klimatet. Som komplement till befintlig forskning har den således sitt värde. Nathan Odenvik, *Erik Tolstadius: svenska pietismens centralgestalt under 1700-talet*, Stockholm, 1942.

Det enda explicita arbetet om Molin är en uppsats av Ernst Bergman med titeln *Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734-1739*.¹⁴ Det är emellertid inte rättsprocessen som sådan Bergman tagit sig an att studera, uppsatsens titel till trots, utan snarare Molins teologiska uppfattningar och religiösa åskådning. Arbetets syfte beskrivs med författarens egna ord på följande sätt: ”[Vi skall] efter en *orientering öfver hufvudstadierna i processens gång* något närmare uppehålla oss vid de *viktigaste teologiska stridsfrågorna* för att till sist söka göra oss en sammanfattande föreställning om *Molins teologiska position, karaktär och personlighet*”.¹⁵ Bergmans fokus ligger således inte på den rättsliga processen vilken snarare framstår som sekundär i förhållande till Molins teologi och moraliska karaktär. Arbetet utgörs istället av en genomgående analys av Molins teologi i förhållande till officiell luthersk ortodoxi där Bergman bekräftar Hennings bild av Molin som tydligt influerad av Dippel och dennes ”mystiska subjektivism”.¹⁶ Beträffande val av källmaterial har Bergman huvudsakligen utgått från Molins egna skrifter, de flesta författade under hans tid i exil, och endast i ringa utsträckning begagnat den rättsliga dokumentationen. Det föreligger följaktligen betydande skillnader mellan mitt eget arbete och Bergmans, såväl i syfte som i val av material.

Källmaterial och avgränsningar

Huvudparten av det material som begagnats i denna studie består av protokoll författade inom kyrkans och den världsliga maktens ramar rörande Erik Molin. Dessa har tillkommit dels genom förhör, dels genom diskussioner och överläggningar i olika rättsliga och politiska instanser som ett led i brottmålet. Inledningsvis har jag valt att undersöka Uppsala domkapitels protokoll dit Molin blev kallad till förhör i slutet av mars 1734. Domkapitlets förhör tillsammans med en apologetisk skrift författad av Molin låg till grund för det åtal som väcktes mot honom. Det blev till Svea hovrätt som målet först remitterades och jag har här använt mig av de utlåtanden som de olika hovrättsledamöterna anförde. Hovrättens utlåtanden är dessvärre inte fullständiga emedan två anföranden saknas vid det första tillfället, tre vid det andra. Trots detta tillhandahåller de dock viktiga inblickar i hovrättens uppfattningar.

¹⁴ Ernst Bergman, ”Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734-1739” i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1903, s. 210-248.

¹⁵ Bergman, 1903, s. 212. Författarens kursivering.

¹⁶ Bergman, 1903, s. 237 ff.

Målet skickades dock vidare till justitierevisionen där det kom att behandlas men senare återremitteras till Svea hovrätt som tog ställning en andra gång. Ärendet hänsköts därefter återigen till justitierevisionen där slutgiltig dom till sist avkunnades.¹⁷ Justitierevisionen var rikets högsta juridiska instans där regenten av hävd tillsammans med riksrådets medlemmar utgjorde det högsta dömande organet. Denna instans fungerade som rikets högsta domstol och det var här som konsensus slutligen nåddes om landsförvisning. Större delen av det samlade materialet utgörs av protokoll från justitierevisionens överläggningar samt kungliga brev. De senare kan närmast beskrivas som prejudicerande dokument; förtydliganden, befallningar, påbud etc. utfärdade av det kungliga kansliet i syfte att vägleda de statliga och kyrkliga myndigheterna i deras ämbetsutövning. De kungliga breven är i detta sammanhang en god källa när man vill studera attityder gentemot religiös och politisk dissidens eftersom dessa i stor utsträckning ger uttryck för centralmaktens officiella hållning. Slutligen har ständernas diskussioner i form av riksdagsprotokoll studerats för att teckna den sista fasen i målet. Åren 1738-1739 var riksdagen samlad i Stockholm och prästeståndet gjorde då en politisk kraftansträngning för att påverka justitierevisionens kommande beslut. Efter avkunnad dom appellerade emellertid Molin till ständerna om att få tillgång till sina förhörprotokoll vilket medförde att ärendet fick nytt liv och förflyttades in i det offentliga samtalet.

Några ord bör nämnas om källornas karaktär. Samtliga källor utöver riksdagsmaterialet föreligger i form av originalhandskrifter och kan överlag karakteriseras som tämligen homogent. Fördelen med att använda sig av protokoll som tillkommit inom den kyrkliga respektive världsliga sfären är att de ger uttryck för vad som faktiskt sades och diskuterades vid en viss tidpunkt. Närheten i tid och rum stärker således källvärdet. Det är också rimligt att anta att protokollförarna så noga som möjligt försökte återge de inblandades egna ord trots att det alltid föreligger en viss risk för ett insmygande av tendens, exempelvis när protokollen skulle justeras. Sammantaget utgör de emellertid enligt min mening goda källor att använda sig av för att studera processens gång samt interaktionen mellan Molin och de samhällliga och kyrkliga auktoriteterna. Styrkan består i att protokollen, där vittnesmål och utlåtanden nedtecknades, inte enbart kan förmedla de uppfattningar och föreställningar som formade

¹⁷ I notapparaten förekommer stundtals beteckningen *nedre justitierevision* vilket åsyftar den avdelning av rixskansliet som skulle förbereda rättsliga ärenden för föredragning i riksrådet. Riksrådet fungerade i denna bemärkelse som (övre) justitierevision och därmed som rikets högsta juridiska instans. Trots att det formellt rör sig om källor från två olika instanser har jag valt att behandla dessa som en gemensam. I den löpande texten används således beteckningen *justitierevision* för att hänvisa både till nedre justitierevisionen och till riksrådsprotokollen. I notapparaten har jag dock specificerat vilket källmaterial som använts. Vid de tillfällen då riksrådsprotokollen studerats har jag använt dess officiella beteckning *Rådsprotokoll i justitieärenden*.

myndigheternas låtanden och göranden. De tillhandahåller även en detaljerad bild av händelseförloppet och de beslut som fattades. Eftersom material har inhämtats från skilda myndigheter (domkapitel, hovrätt, justitierevision) och riksdag bidrar detta både till bredd och djup vilket är till stor fördel för undersökningen.

En fråga som i sammanhanget är intressant att ställa är huruvida källmaterialet bör betraktas som representativt för kyrkan och staten som helhet. Beträffande justitierevision och riksdag, vilka representerar rikets högsta, rättsliga respektive lagstiftande organ, bör nog detta anses vara fallet.¹⁸ Detsamma gäller troligen också för domkapitlets ledamöter vilka ändå bör anses som kyrkans ledande företrädare bortsett från det samlade prästeståndet vid riksdagen. Man kan därför utgå från att materialet som helhet uttrycker de förhärskande tankegångarna under den aktuella perioden.

Undersökningsperioden sträcker sig mellan åren 1734 och 1739 vilket markerar början respektive slutet på den rättsliga processen. Allt material tillhörande rättsprövningen har jag dessvärre inte lyckats återfinna. Jag har exempelvis inte kunnat hitta Molins egna texter, däribland den som låg till grund för åtalet. Detta är emellertid ingen direkt svaghet eftersom förhöret inför Uppsala domkapitel genomgående behandlar de teser som Molin förfäktade i sin skrift. Som nämndes tidigare saknas även några av hovrättens utlåtanden inklusive de som förordade en fällande dom. Dessa utlåtanden refereras emellertid av justitierevisionen vid upprepade tillfällen vilket jag betraktat som tillfredsställande och jag har således utgått från dem. Trots mina ansträngningar att utforska källorna så grundligt som möjligt kan det alltså inte helt uteslutas att det finns mer material tillhörande rättsprocessen. Det bör ändå framhållas att det undersökta materialet utgör större delen av det samlade materialet i brottmålet.

¹⁸ Förhållandet mellan de två instanserna var inte alltid klart reglerat utan kunde stundtals flyta samman, i synnerhet under frihetstiden då de kungliga maktbefogenheterna inskränktes i förhållande till riksdag och riksråd. Riksrådets 23 medlemmar med monarken i spetsen fungerade i praktiken som landets regering och hade av hävd sista ordet i justitiefrågor men det kunde också hända att konflikter uppstod mellan riksdag och riksråd i olika frågor. Genom den s.k. licentieringsreformen 1738/1739 gjordes emellertid riksråden ansvariga inför ständerna och kunde avsättas vilket i praktiken innebar att en form av parlamentarism etablerats i Sverige. Här om Nils Stjernquist (red.), *Riksdagen genom tiderna*, Stockholm, 1992, s. 144, 146; Jonas Nordin, ”Frihetstidens radikalism” i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766-1772*, Stockholm, 2003, s. 56 ff.

Disposition och praktiska påpekanden

För att få en inblick i den kyrkohistoriska utvecklingen och sätta in de pietistiska strömningarna i ett större sammanhang kommer inledningsvis en historisk bakgrund att tecknas. De politiska, religiösa och idéhistoriska linjerna kommer att beröras för att sedan uppmärksamma den svenska situationen vid 1700-talets ingång. Därefter följer en kronologisk genomgång av rättsprocessen uppdelad på tre delkapitel; *Uppsala domkapitel 1734*; *Svea hovrätt och nedre justitierevisionen 1734-1738* samt *Riksdagens diskussioner 1738-1739*. Analysen kommer att presenteras löpande i brödtexten. Som avslutning kommer en sammanfattande diskussion att företas där uppsatsens resultat tolkas utifrån ett mer övergripande teoretiskt resonemang.

I den löpande texten har jag stundtals använt mig av olika beteckningar för en och samma företeelse, exempelvis domkapitel som omväxlande benämns *konsistorium*. Nedre justitierevision benämns genomgående som *justitierevision*. Vid de tillfällen då jag använt mig av de kungliga breven som källa har jag titulerat avsändaren *Kungl. Maj:t* (Kunglig Majestät), ett uttryck som avsåg de statsorgan som beslutade i monarkens namn, med eller utan dennes personliga medverkan. *Kungl. Maj:t* används även stundtals synonymt med justitierevision eftersom denna beslutade i regentens namn. I notapparaten förekommer även en del akronymer; *RARP* (Ridderskapet och adels riksdagsprotokoll), *Brg. RP* (Borgerskapets riksdagsprotokoll), *PRP* (Prästerskapets riksdagsprotokoll) och *BRP* (Bondeståndets riksdagsprotokoll).

Historisk bakgrund

Den svenska pietismen

Vid 1700-talets ingång var Sverige ett i religiöst och kulturellt hänseende homogent samhälle. Den evangelisk-lutherska enhetskyrka som vuxit fram från 1500-talet hade utvecklats till en integrerad del i den tidigmoderna statsmakten och religionen sågs alltjämt som ett sammanhållande band som förenade de svenska undersåtarna.¹⁹ Under 1600-talets senare hälft kom Karl XI att införa politiskt envælde. Det var nu som de religiösa enhetssträvandena slutligen kom att konkretiseras och det svenska kyrkolivet att uppnå en uniformitet den tidigare aldrig haft. En ny katekes tillkom 1689, kyrkohandbok 1693, psalmbok 1695 och bibelöversättning 1703 vilka alla utgjorde viktiga beståndsdelar i det religiösa enhetsbygget.²⁰ Det påtagligaste uttrycket manifesterades dock genom en ny kyrkolag 1686 där det i linje med tidigare lagstiftning tydligt fastställdes att enighet i religionen var gällande lag. Genom den nya kyrkolagen skapades således det judiciella fundamentet för 1600-talets enhetskyrka där doktrinär enhetlighet knöts samman med en för samtliga svenska undersåtar obligatorisk bekännelseplikt.²¹

Karl XII:s död 1718 innebar stora politiska omvälvningar. Sverige förlorade sin stormaktsposition och en konstitutionell uppgörelse med det karolinska enväldet kom till stånd. Genom en ny regeringsform 1720 förflyttades den politiska makten från monarken till Sveriges riksdag och en period som för eftervärlden blivit känd som *frihetstiden* tog sin början. Med frihet avsåg man då i första hand frihet från politiskt envælde och despotism vilket hade präglat den sena stormaktstiden, något tal om religionsfrihet var det emellertid inte. Regeringsformen slog fast att ”enighet i religionen och den rätta gudstjänsten” skulle även fortsättningsvis vara samhällets starkaste grundval. Religionen sågs som det sammanhållande bandet som höll samman staten och utgjorde grundvalen för ett moraliskt stabilt och lugnt samhälle.²² Tillkomsten av det nya statsskicket återspeglade i sin tur nya statsrättsliga föreställningar om maktens ursprung och legitimitet, en allmän europeisk utveckling som inte var unik för Sverige.²³ Den politiska makten sågs vid enväldets införande som direkt given av Gud. Konungen innehade därmed en position som motiverades genom

¹⁹ Brohed, 1973, s. 71 ff., 78, 135 f.

²⁰ Pleijel, 1935, s. 14-42.

²¹ Nordbäck, 2004, s. 43 f.

²² Lenhammar, 2000, s. 38.

²³ Lenhammar, 2000, s. 34 f.

gudomligt mandat och att gå emot härskaren var detsamma som att trotsa gud. Naturrättsliga tankar om staten och den politiska organisationen som ett samhällskontrakt mellan folket och härskaren kom emellertid successivt under 1700-talet att ersätta den tidigare teokratiska uppfattningen om monarken som ”kung av Guds nåde”.²⁴ Det naturrättsliga inflytandet ledde således till en viss sekularisering av synen på relationen stat – kyrka och bidrog, om än lågmält, till en viss relativisering av kyrkans och prästerskaps roll i samhället.

Sverige hade visserligen genomgått en politisk transformation men den starka enhetskyrkan som byggts upp under föregående sekel fanns kvar som i en nära nog symbiotisk relation till statsmakten ständigt hävdade enhet i religionen som samhällets yttersta grundval. Religionsenhetsprincipen förespråkades av samtliga stånd och bekännelseplikten anammades både av den akademiska världen och av världsliga och kyrkliga företrädare eftersom den var statsrationellt motiverad. Enighet i religionen sågs m.a.o. inte enbart som en religiös doktrin utan som en politisk eftersom religiös oenighet betraktades som samhällsupplösande och därmed som ett hot mot staten.²⁵

Under 1700-talets första hälft kom den ortodoxa kyrkan och dess religiösa enhetsideal att utmanas av pietismen, en i huvudsak inomkyrklig reform- och väckelserörelse som förespråkade en mer praktisk fromhet, kyrkliga reformer och ökat lekmannainflytande. Begreppet pietism har sitt ursprung i det latinska ordet *pietas* vilket betyder fromhet och användes redan i sin samtid för att beteckna anhängare till den tyske teologen Filip Jakob Spener (1635-1705).²⁶ För pietisterna gällde det att omsätta sin kristna tro i goda gärningar och genomföra ett moraliskt och religiöst reformarbete i hela samhället. Pietismen uppvisade starka subjektiva drag och kombinerades i stor utsträckning med en vilja att reformera den etablerade kyrkan. Den var således en progressiv rörelse i den meningen att den innehöll ett flertal föreställningar som förebådade en ny tid och en förändrad samhälls- och människosyn. Inom pietismen kom den enskilde individen att stå i centrum vilket ledde till en uppvärdering av lekmännens inflytande. De skulle inte längre vara passiva åhörare utan aktiva både i kultutövande och i den praktiska vardagen.²⁷

²⁴ Brohed, 1973, s. 69, 71 ff.

²⁵ Brohed, 1973, s. 143 ff., 149, 151 f., 154 f.

²⁶ Den svenske ämbetsmannen Erik Odhelius kom att höra Spener predika i Dresden 1690 varpå han i ett brev tillbaka till hemlandet använde sig av ordet ”pietister” för att beskriva Speners följeslagare. Troligen är det första gången som begreppet förekommer i en svensk handling. Se Pleijel, 1935, s. 158 f.

²⁷ Pleijel, 1935, s. 197 ff.

Pietismen utmärktes genom sin kritik av kyrkan och prästerskapet. Pietisterna vände sig ofta mot vad man betraktade som kyrkans förvärldsligande och prästerskapets moraliska förfall. Man kritiserade även ortodoxins rigida och statiska form som man menade snarare var ett hinder än ett hjälpmedel för den enskilde individens frälsning. Många pietister gjorde en åtskillnad mellan omvända och oomvända och betraktade sig själva som de sanna kristna som förföljdes för sin tro, många gånger med den kristna fornkyrkan som förebild.²⁸

Konventikeln blev den vanligaste mötesformen för pietistiskt sinnade där man höll utomkyrkliga möten och där människor samlades till bön och andakt. Man lyfte fram tankar om det allmänna prästadömet, att alla kunde ta aktiv del i att läsa och tolka bibeln. Prästernas tolkningsföreträdare kom därmed att undermineras vilket väckte starka reaktioner. Både kyrkan och staten såg mycket allvarligt på den pietistiska utvecklingen och på vad man betraktade som religiöst svärmeri och farliga irläror. Man vände sig särskilt mot att individer från skilda ståndstillhörigheter och kön samlades tillsammans för att sjunga och be, i synnerhet utanför kyrkans ram och många gånger utan prästerlig tillsyn.²⁹ Ett sådant möte hölls i Sickla i nuvarande Nacka vilket resulterade i det s.k. konventikelplakatet som riksdagens ständer enhälligt röstade igenom 1726. Alla andakter utanför kyrkans och husandaktens ramar blev nu strängt förbjudna med höga böter, fängelsestraff och även landsförvisning som påföljd. Incidenten i Sickla blev en vändpunkt såtillvida att myndigheterna nu började betrakta pietismen som ett allvarligt hot mot den religiösa enheten och konventikelplakatet blev därmed ett av de tydligaste uttrycken för det juridiska skyddsvärn man från överhetens sida började montera upp mot de pietistiska strömningarna.³⁰

Mot slutet av 1720-talet och delvis som en reaktion på den skärpta lagstiftningen ägde en radikaliseringsrum av pietismen i Stockholm. En viktig orsak var den tyske teologen Johan Conrad Dippels besök i staden vilket hade spätt på de religiösa spänningarna. Dippel förvisades efter en kort tid från Sverige och hans skrifter förbjöds men hans inflytande kom att bli betydelsefullt för pietismens fortsatta utveckling.³¹ Genom Dippels besök och den växande radikalpietismen aktualiserades återigen frågan om enighet i religionen.

²⁸ Sådana föreställningar kunde ta sig konkreta uttryck genom grundanden av utomkyrkliga församlingar. En sådan blev känd som Gråkoltarrörelsen som i början av 1730-talet bestod av ett tjugotal medlemmar. Dessa frikyrkliga embryon blev dock inte långvariga utan upplöstes snart av myndigheterna. Lenhammar, 2000, s. 69 ff; Pleijel, 1935, s. 324 ff; Ingmar Brohed, "Pietism och herrnhutism" i Christensson (red.), 2006, s. 75 ff.

²⁹ Lenhammar, 2000, s. 25 f.

³⁰ Lenhammar, 2000, s. 57 ff.

³¹ Henning, 1881, s. 49 ff; Lenhammar, 2000, s. 62 ff.

Bekännelseplikten kom att betonas allt starkare och toleransen mot religiösa avvikelser minskade. Som ett direkt svar på den radikalpietistiska utmaningen skedde därför ytterligare en åtstramning av den religiösa tvångslagstiftningen 1735 genom ett utfärdat religionsplakat som i princip förbjöd alla former av religiöst oliktankande. 1735 års religionsstadga kan på många sätt betraktas som kulmen på det svenska religionstvänget. Det blev nu inte bara straffbart att sprida villfarelser utan även att hysa avvikande religiösa åsikter.³²

Stockholm, som vid den här tiden hade utvecklats till ett pulserande centrum för den kyrkliga debatten, blev skådeplatsen för ett flertal religionsmål mot religiösa orosmakare. Här fanns företrädare för olika religiösa riktningar representerade och många med pietistiska sympatier sökte sig till Skeppsholmens kyrka vilket blivit en slags medelpunkt för pietismen i staden. Efter förebild från den tyske teologen August Hermann Francke (1663-1727) startade dess kyrkoherde Erik Tolstadius (1693-1759) en skola för fattiga barn och andra sociala verksamheter.³³ Tolstadius drog till sig stora skaror åhörare men hans renlärighet sattes upprepade gånger ifråga och han blev flera gånger uppkallad till konsistoriet misstänkt för irrlärighet.³⁴

³² Levin, 1896, s. 261 ff.

³³ Linderholm, 1911, s. 26-37, 102.

³⁴ Lenhammar, 2000, s. 64 f; Odenvik, 1942, s. 88 ff.

Rättsprocessen mot Erik Molin

Erik Molin föddes omkring 1709 i Gävle och kom i slutet av 1720-talet att där arbeta som landskanslist. Under den tid då Molin befann sig i Gävle satt den radikale pietisten Peter Schaeffer fängslad i staden. Schaeffer hade av Åbo hovrätt blivit dömd till döden för utspridande av villfarelser men senare fått domen lindrad till livstids fängelse. Under sin tid i fångenskap författade Schaeffer ett flertal teologiska skrifter och brevväxlade flitigt med andligt likasinnade.³⁵ Det är därför mycket troligt att Molin under denna tid kommit i kontakt med Schaeffers tankar trots att det inte till fullo kan fastställas.³⁶ Molin flyttade sedermera till Uppsala under hösten 1725 där han påbörjade teologiska studier men som han senare avbröt, till synes p.g.a. bristande ekonomiska medel.³⁷ Han erhöll likväl en *venia concionandi*, ett tillstånd för icke prästvigda, som gav honom rätt att predika i Västerlövsta församling.³⁸ Under 1720-talets senare hälft flyttade Molin till Stockholm som under den här tiden präglades av religiösa spänningar i kölvattnet efter Dippel. Någon gång under 1730 fick han anställning som lärare hos den ovan nämnde Erik Tolstadius. Tolstadius, som vid den här tidpunkten var föremål för utredning anklagad för irrlärighet, tog sig an studenten vars arbetsuppgifter huvudsakligen bestod i att undervisa fattiga barn i kristendomskunskap.³⁹ I den miljö som Molin vistades i fanns det således många källor som påverkade honom i pietistisk riktning, i synnerhet i kretsen runt Tolstadius som säkerligen utövat ett betydande inflytande. Efter drygt två års undervisande i Tolstadius tjänst återvände Molin till Uppsala hösten 1733 för fortsatta teologiska studier.

Redan en tid innan Molin flyttade tillbaka till Uppsala fanns det emellertid misstankar om att han hyste irrläror. Ett inlägg i Uppsala domkapitels protokoll från den 7 februari 1733 visar att man från konsistoriets sida tidigt ifrågasatte Molins renlärighet. Däri skildras hur kyrkoherden i Gävle inlämnat en rapport till domkapitlet om Molin och dennes tidigare verksamhet, både i Gävle och i Stockholm. Domkapitlet konstaterade på grundval av dennes redogörelse att Molin borde betraktas som ”icke ren i läran”, att han hyste åtskilliga lärosatser som var stridande emot den sanna evangeliska läran samt att han var bekant med den i Gävle

³⁵ Pleijel, 1935, s. 313 ff; Linderholm, 1911, s. 84 ff.

³⁶ Uppfattningen att Molin under sin tid i Gävle kommit i kontakt med Schaeffers tankar framförs av Pleijel och Lenhammar men nämns varken av Henning eller av Bergman. Möjligen stödjer de sig på UDK protokoll från den 7 februari 1733. Se Pleijel, 1935, s. 332 f; Lenhammar, 2000, s. 65.

³⁷ UDK den 22 mars 1734, s. 3, 37.

³⁸ UDK den 22 mars 1734, s. 2.

³⁹ Henning, 1881, s. 112.

”fanatiska svärmaren Peter Schaefer”.⁴⁰ Eftersom Molin vid ett flertal tillfällen både arbetat som preceptor och själv hållit predikningar uttryckte kapitlet sin oro över dennes irrlärliga position.⁴¹ Domkapitlet uppmanade därför konsistoriet i Stockholm att höra Molin för att undersöka hans renlärlighet samt bemöda sig att återföra ”denna wilsefarande person [...] uppå den rätta salighetsvägen”.⁴² Med anledning av domkapitlets anmodan blev Molin senare uppkallad till Stockholmskonsistoriet som dock beslöt att lägga ned undersökningen eftersom Molin inte längre undervisade utan istället arbetade som räkenskapsförare.⁴³

Eftersom kapitlet sedan en tid tillbaka haft ögonen på Molin blev han kort efter sin ankomst till Uppsala uppkallad till samtal av professorn i teologi, Petrus Schyllberg, varvid han i november samma år författade en skrift för att förtydliga sina teologiska uppfattningar.⁴⁴ Det kom även till domkapitlets kännedom att Molin översatt sin text till svenska och överlämnat den till några vänner.⁴⁵ Det var med anledning av denna skrift som kapitlet i november 1733 formellt beslutade att kalla honom till förhör eftersom den enligt kapitlet uppvisade ”åtskilliga lärosatser, som äro anstötliga, och med guds heliga ord icke överenskommande”.⁴⁶ Molin instämdes den 22 mars nästkommande år.

⁴⁰ UDK protokoll den 7 februari 1733.

⁴¹ Preceptor, av latinets *præceptor* ’lärare’.

⁴² UDK protokoll den 7 februari 1733.

⁴³ Brohed, 1987, s. 641.

⁴⁴ Henning, 1881, s. 112.

⁴⁵ Molins skrift var ursprungligen författad på latin med den tidtypiskt långa titeln *Brevis explanatio hæresium præcipuarum, quibus hodie studiosi theologiæ, et hinc auditores laici in chara patria nostra a vera et vivifica per Christum veritatis cognitione detinentur, in perniciem non solum animarum, sed etiam status politici non exiguum detrimentum* (Kort utläggning om de särskilda heresier, på grund av vilka idag teologie studeranden och därav åhörare bland lekmännen i vårt kära fädernesland hindras från en sann och livgivande kunskap om sanningen genom Kristus, [något som innebär] en fördärlig och icke obetydlig skada, inte endast för själarna utan också för det politiska läget).

⁴⁶ UDK protokoll i november 1733.

Uppsala domkapitel 1734

Den 22 och 26 mars infann sig Molin till förhör inför domkapitlet. Den dåvarande ärkebiskopen och tillika ordförande för kapitlet, Johannes Steuchius, kom att leda samtalet där det framkom att Molin predikat på flera orter runt om i stiftet. Molin uppgav då att han erhållit en s.k. *venia concionandi* vilket givit honom rätt att predika och visade på uppmaning sedan upp den. Domkapitlet tillrättavisade honom snabbt då det visade sig att tillståndet, utfärdat 1729, endast var giltig i Västerlövsta församling. Molin ansåg emellertid att han, i egenskap av student, hade frihet att predika ”hvarest dem behagar och tillfälle gifves”.⁴⁷

De teologiska frågorna dominerar givetvis förhöret där Molin inledningsvis tillfrågades hur mycket av sin teologi han inhämtat från Uppsala universitet, vilka böcker han betjänat sig av och varifrån han hämtat inspiration. Molin hävdade att han lärt sig väldigt lite vid akademien, mest beroende på att han saknat medel och underhåll för att kunna fortsätta sina studier. Beträffande böcker hade han i synnerhet studerat den heliga skrift ”af hwilken man måste undersöka allting och bepröva hvad som är gott och det bästa”.⁴⁸ Han påstod att syftet med hans skrift i första hand varit att förtydliga sina teologiska uppfattningar för doktor Schyllberg som omsider hört att han var besmittad av villfarelser. Schyllberg å sin sida replikerade att han i en god mening kallat Molin till sig eftersom han ville hjälpa ”sin broder om han wore af wägen”.⁴⁹ På frågan om hans skrift skulle betraktas som en trosbekännelse svarade Molin jakande, åtminstone till dess han blivit bättre undervisad och övertygad om annat.

En viktig fråga för konsistoriet var att utreda huruvida Molin kommit i kontakt med någon av Dippels skrifter. Dippel sågs alltså sedan hans landsförvisning som den rena evangeliska lärans vedersakare och förkroppsligade för många den farligaste av irrlärare.⁵⁰ Molin erkände öppet och utan någon tvekan att han både läst och tagit intryck av Dippel, särskilt dennes *De illuminatione irreginitorum* (De oomvändas upplysning), vilket försatt honom i tvivelsmål kring åtskilliga punkter.⁵¹ Dippel hade i denna formulerat en skarp kritik gentemot

⁴⁷ UDK protokoll den 22 mars 1734, s. 2.

⁴⁸ UDK s. 3.

⁴⁹ UDK, s. 3-4.

⁵⁰ Ett belysande exempel som kan anföras gällande kyrkans inställning till Dippel är ett uttalande av pastor primarius i Storkyrkan som för sin del ansåg att Dippel lämnat efter sig ”en stinkande lukt, en förgiftad surdeg som grep an själfva grunden af vår allra heligaste tro” och att denne ”bespottar själfva grunden till [människans] tro och salighet, som är vår försoning med Gud genom Kristi lidande”. Citaten återfinns hos Levin, 1889, s. 239 ff.

⁵¹ UDK, s. 5.

prästerskapet som han menade var oomvända och således inte innehade gudomlig upplysning att varken tillgodogöra sig eller att lära ut den heliga skrift.⁵²

Molin anslöt sig delvis till denna tanke men gjorde emellertid en distinktion mellan tre sorters förkunnare som i varierande utsträckning förfogade över de rätta förutsättningarna för att undervisa andra. Den första kategorin beskrev han som ”de ogudaktiga” och som trots all kunskap i världen inte var lämpliga att leda andra på salighetens väg. Det fanns även de som haft bättring men som senare fallit tillbaka och låtit sina lustar regera. Dessa beskrev han snarare som ”fördärfvare än uppbyggare”. Slutligen fanns det de som stod i verklig bättring och där den gudomliga upplysningen gradvis kunde växa. Det var dessa individer som Molin ansåg vara lämpade att leda andra.⁵³ För att verkligen förstå skriften måste en sann omvändelse och upplysning äga rum. Denna kunde endast tillfalla dem som stod i verklig bättring medan de oomvända snarare utgjorde ett hinder för guds rikes framgång menade han.⁵⁴ Molin kritiserade alltså prästerskapet för att de endast innehade kunskaper men att de samtidigt led brist på andlig substans. Han klandrade också dem för deras dubiösa leverne och uppvisade därmed en kyrkokritisk inställning som längre fram i förhöret kom att bli alltmer tillspetsad. Att Molin tagit djupa intryck av Dippel och dennes tankegods framgår tydligt i hans uppfattning att majoriteten präster inte var omvända och således inte legitima förmedlare av guds ord, i domkapitlets ögon både graverande och klart kyrkofientligt.⁵⁵

Molin omfamnade idén om en inneboende kunskap i människan som kunde leda till hennes bättring och sedermera frälsning. Denna kunskap härstammade som han uttryckte det från ”naturens ljus i människans samvete”, ett Kristi ljus som upplyste alla människor, kristna som hedningar.⁵⁶ Detta nådeljus var också tillräckligt för människans salighet slog Molin fast och anförde som exempel ett citat av Paulus, något som ärkebiskopen starkt vände sig mot.⁵⁷ Begreppet ”ordet” i romarbrevet framstod för Molin som ett slags inre Kristus, en gudomlig kunskap nedlagd i människan a priori medan kapitlet å sin sida tolkade det som ett skrivet ord

⁵² Henning, 1881, s. 9 ff.

⁵³ UDK, s. 6.

⁵⁴ UDK, s. 7.

⁵⁵ UDK, s. 5. Molin angående prästerskapet: ”jag fann ingen som kunde lära mig något godt och ser jag noggsamt att irreginiti mera fördärfwa än uppbygga”.

⁵⁶ UDK, s. 7. Molin: ”de som förakta detta ljuset blifva dömda”.

⁵⁷ Romarbrevet 10:8: ”Vad säger den då? 'Ordet är dig nära, i din mun och i ditt hjärta (nämligen ordet om tron, det som vi predika).’ 1917 års översättning.

vilket i sin tur blir internaliserat.⁵⁸ Molin gjorde därmed en klar åtskillnad mellan det yttre och inre ordet där det förra utgjordes av vad som stod skrivet och det senare av det ljus som var nedlagd i människan.⁵⁹ Föreställningen om det inre ljuset som vägledande och salighetsgrundande är ett tydligt brott gentemot officiell luthersk doktrin vilket kapitlets ledamöter också uppfattade som stötande. Vid ett flertal tillfällen manade konsistoriet Molin till besinning så att han inte skulle underkasta sig satans frestelser.⁶⁰ När ärkebiskopen vid ett tillfälle uppmanade honom att överge sina villfarelser och inte tala emot guds ord eller uttyda det efter sina egna förutfattade meningar svarade han att ärkebiskopen varken kunde befälla eller banna honom även om hans påståenden skulle visa sig falska. Kapitlet påpekade emellertid att det inte rörde sig om en befallning ”utan allenast en wälment undervisning”.⁶¹

Frågan om hur människan uppnår salighet blev i det här sammanhanget också en stridsfråga. Molin hävdade att det visserligen var genom evangelium som människan blev salig men vidhöll samtidigt att det fanns undantag där sällhet kunde vinnas utan guds uppenbarade ord, såsom i fallet med hedningarna.⁶² Salighet uppnåddes emellertid inte i första hand genom medel utan snarare när evangelium äntrade människors hjärtan menade han.⁶³ I likhet med Dippel framstod de lutherska sakramenten i Molins idévärld snarare som yttre hjälpmedel utan någon egentlig inverkan på människans själsliv. Detta återfinns i hans syn på dopet och nattvarden vilket ytterligare väckte ilska hos konsistoriet. Molin hävdade exempelvis att han inte ansåg barnadopet nödvändigt för saligheten och sade att han själv inte tagit nattvard på över ett år.⁶⁴ Istället lade han betoning på en inre omvändelse där människan förenades med Kristus, en process som ”måste ske genom det inwärtens dopet”.⁶⁵ Han sade vidare att han varken erkände någons auktoritet eller trodde på de symboliska böckerna såsom ett orakel eller guds ord.⁶⁶ Konsistoriet beklagade sig upprepade gånger över att han inte rådgjort med sakkunniga innan han anammat ”sådana högst skadeliga willfarelser”. Molin förklarade då att

⁵⁸ UDK, s. 8. Domkapitlet: ”Att Paulus icke menar Christum internum, utan verbum externum, som bliver internum då det av åhöraren eller läsarens hjärta anammas”

⁵⁹ UDK, s. 14-15. Molin: ”Guds rike är inwärtens i eder.”

⁶⁰ UDK, s. 29.

⁶¹ UDK, s. 8-9.

⁶² UDK, s. 9.

⁶³ UDK, s. 9-12. Domkapitlet: ”Så menar då Dr. Molin, at saligheten winnes omedelbarligen och utan guds uppenbarade ord?” Molin: ”Ja.”. Citatet på s. 11.

⁶⁴ UDK, s. 27.

⁶⁵ UDK, s. 28.

⁶⁶ UDK, s. 24. Molin: ”Jag erkänner ingens auctoritet, tror icke heller Libris Symbolicus, såsom ett orakel eller guds ord, emedan jag dem läst och wid bepröfvande funnit saken vara annorlunda.”

det kunde vara farligt att gå till människor eftersom det invärtes ljus som fanns inom honom klarare kunde förstå guds åskådande och ”bättre lära honom sanningen”.⁶⁷

Något som dessutom väckt kapitlets vrede var Molins skarpa formuleringar om kyrkan som han i sin skrift anklagat för att vara alla irrlärores moder och att dess lära fullständigt stred mot den tidiga kyrkans.⁶⁸ Argumentationen känns igen från typisk pietistisk idétradition där tankar om kyrkans förfall formulerades.⁶⁹ Molin hävdade att det i kyrkans nuvarande form fanns alltför många som enbart genom tron och ytliga kunskaper i sina sinnen tillräknade sig Kristi förtjänst och förklarade att ”den som vill komma till Christum måste nödvändigt först bättra sig”.⁷⁰ Molins tankar om den inre bättringen är ett karakteristiskt återklang av den pietistiska grundtanken om människans omvändelse som en förutsättning för salighet. Tillfyllestgörandet, doktrinen om att Kristus genom sitt offer tagit på sig mänsklighetens synder, var ytterligare en föreställning som Molin explicit vände sig mot; ”förtröstan på Jesu Kristi förtjänst behagar mig intet” förklarade han vid ett tillfälle. Molin underströk att det inte var tillräckligt med att enbart tro, man måste även beflita sig om ett nytt leverne. Antingen har Kristus genom sitt offer betalat för våra synder och inget mer behöver göras från vår sida eller så är bättring och helgelsekamp ofrånkomligt och då är talet om Kristi förtjänst vilseförande förklarade han.⁷¹ Konsistoriet å sin sida beklagade sig över Molins villfarelser och att han mot lärda och upplysta mäns skrifter samt de symboliska böckerna uttryckte så syndfulla föreställningar.⁷²

Enligt Molin var hans skrift i första hand inte att betrakta som ett försök till att reformera kyrkan; han hävdade att det vore fåfängt att tro något sådant. Inte heller skulle den ses som ett utslag av ”wissa afsikter eller otidig ambition”. Han nöjde sig snarare med att kunna lära andra och säga sanningen men yttrade samtidigt att det varit en hård kamp eftersom de uppfattningar han antagit resulterat i så mycket lidande.⁷³ Han erkände också att han översatt sin text till svenska och överlämnat den till direktören vid Lövestabruk, Georg Swebilius men hävdade att han inte predikat i någon större utsträckning om sina satser eftersom han inte

⁶⁷ UDK, s. 29.

⁶⁸ UDK, s. 16 ff. Domkapitlet: ”utaf hvad skäl han kan beskylla vår församling, att hafva en haresis, som är mater omnium ceterarum, hvilken e diametro strider emot den läran som war in primitiva ecclesia?” Citatet s. 16.

⁶⁹ Lenhammar, 2000, s. 20 ff.

⁷⁰ UDK, s. 16-17.

⁷¹ UDK, s. 18-23.

⁷² UDK, s. 23.

⁷³ UDK, s. 31.

velat ”bekymra den enfaldiga hopen med sådana höga saker”.⁷⁴ När konsistoriet frågade om han som lärare vid Skeppsholmskyrkan försökt lära ut sina trossatser till barn replikerade Molin med viss sarkasm att han knappast trodde man kunde ”föreställa barn om sådana höga saker?”.⁷⁵

En direkt och konkret åtgärd som konsistoriet vidtog var att återkalla Molins *venia concionandi* samt utfärda förbud om att predika i någon församling. Molin svarade då trotsigt att predikande och lärande inte var bundet vid predikstolen och att han inte kunde avge löfte om att hålla inne med sina tankar om hans samvete krävde något annat.⁷⁶ Konsistoriet skärpte då sitt påbud och gav ytterligare befallning att han varken ”privatim och i sammankomster” fick predika och anförde i samband med detta såväl gällande kyrkolag som konventikelplakat mot olovliga sammankomster. Kapitlets förmaningar verkade emellertid inte ha någon synbar effekt och Molin stod fortfarande fast vid att han kunde komma att trotsa konungens förbud såvida ”det min nästas nåd så fordrar, och mitt samwete driver mig därtill”.⁷⁷ Konsistoriet varnade honom ännu en gång för att försöka sig på något sådant och sade vidare att alla dess frågor och förmaningar varit av omsorg om Molins salighet och enbart syftat till att föra honom tillbaka på den rätta vägen. Molin svarade då att han förvisso förstod konsistoriets välmenande intentioner men att han fortfarande inte var övertygad om att hans lära var falsk. Trots detta lovade han att ta hela saken under beprövande varpå konsistoriet uppmanade honom att akta sig för den förmätenhet och andliga högfärd han stundtals uppvisat.⁷⁸ Ärkebiskopen yttrade sig i försiktigt positiva ordalag mot slutet av samtalet att

utan prajudicier noga tänka efter vad som i christelig intention honom blifvit sagt och att konsistorium skulle hafva mycken fägnad och glädje deraf om han, som af naturen är begåfvad med qvickhet, och kunde blifva nyttig i församlingens tjänst, ville låta rätta sig och afstå från sådana högstkadeliga meningar.⁷⁹

Molins salighet och själsliga räddning fanns inom räckhåll men ämnade han framhärda i sina irriga meningar skulle det störta honom i ett evigt fördärv konstaterade ärkebiskopen. Att i första hand tro och lita på sig själv är inget annat än andlig högfärd och den rätta vägen är

⁷⁴ UDK, s. 33.

⁷⁵ UDK, s. 34.

⁷⁶ UDK, s. 34.

⁷⁷ UDK, s. 35. Molin: ”Jag bör intet, för konungens förbud skull, afstå därmed att föra folk till gud, det min nästas nåd så fordrar, och mitt samwete driver mig därtill.”

⁷⁸ UDK, s. 43.

⁷⁹ UDK, s. 45.

genom guds heliga ord och inte ”efter eget behag och förutfattade meningar” ansåg han.⁸⁰ En av kapitlets ledamöter, Georg Wallin, uppmanade slutligen Molin till besinning ”med trogen önskan att han wille låta guds ande föra honom på rätta wägen igen”.⁸¹ Sedan man läst upp och justerat protokollet tog Molin avsked och lämnade lokalen.⁸²

Protokollet avslöjar visserligen inte de diskussioner som fördes internt emellan konsistoriets medlemmar om den villfarande studenten men det är uppenbart att Molin i teologiskt hänseende befann sig på ytterkanten och att han företrädde en kristendomstolkning som på avgörande punkter skiljde sig från den gängse evangelisk-lutherska. Kritiken mot kyrkan, synen på prästämbetet, nådemedlen, tillfyllestgörelsen och inte minst föreställningen om den inre omvändelsen är alla delar som ställde sig i opposition gentemot etablerade doktriner. Att kapitlet i egenskap av ärkestift och därtill nära sammanknutet med Uppsala universitet, den tidens ledande kunskapsproducent, betraktade Molin som utomordentligt irrlärig står också klart bortom allt tvivel. Det saknas inte heller exempel på domkapitlets frustration och indignation över Molins föreställningar. På flera ställen beklagade sig konsistoriet över Molins kätterska meningar och det faktum att han trots tillrättavisningar och förmaningar bestämt höll fast vid sina övertygelser cementerade säkerligen kapitlets uppfattning om honom som en synnerligen egensinnig och hårdnackad individ. Trots upprepade försök att rätta honom i de teologiska föreställningarna står det dock klart att Molin, enligt egen utsaga, även förmedlat sina uppfattningar till andra vilket ytterligare förvärrat hans redan prekära situation. Under förhöret hade han dessutom hävdats att han varken ångrade eller betraktade sina föreställningar som falska utan snarare höll dessa högre än hävdvunna auktoriteter.⁸³

Domkapitlets bedömning av Molin är emellertid inte helt nattsvalt. En intressant iakttagelse är att han trots sina villfarelser sågs som både intelligent och ambitiös. Citatet från ärkebiskop Steuchius ovan vittnar om en insikt att Molin kunde bli en tillgång för kyrkan om han skulle falla tillbaka i ledet. Petrus Schyllberg, som 1729 examinerat Molin i Uppsala, fann honom ”quick, i synnerhet in Graecis” vilket tidigt indikerar hans goda språkkunskaper.⁸⁴ Detta stöds också av ledamoten Daniel Djurberg som avgav ett positivt vittnesmål om honom.⁸⁵ Trots

⁸⁰ UDK, s. 45.

⁸¹ UDK, s. 46.

⁸² UDK, s. 36.

⁸³ UDK, s. 30 f. Molin: ”Jag erkänner dem intet för scrupler utan har mera sanning och wisshet [i dem] än i de antagna systematibus, hvilka icke äro med guds ord enliga”.

⁸⁴ ”in Graecis” läs ’på grekiska’.

⁸⁵ UDK, s. 37 f.

konsistoriets upprepade försök att tala honom till rätta slog emellertid Molin vakt om sina övertygelser. Den ton som materialet ger uttryck för är en individ som envist försvarade sina lärosatser och många gånger agerade trotsigt i sitt uppträdande. Han försvarade sin egen position genom att hävda att han stod fast i den tills han på annat sätt blivit bättre informerad och undervisad men när konsistoriets medlemmar försökte rätta honom eller peka på svagheter i hans resonemang avvisade han genomgående deras argument. Detta bör dock ses i ljuset av Molins syn på prästerskapet eller för den delen andra auktoriteter. Varken kyrkofäder eller andra sakkunniga innehade mer kunskap än andra om guds ord hävdade han.⁸⁶ Det vore således riskabelt att lyssna på vedertagna auktoriteter, i synnerhet ett prästerskap som han betraktade som både fördärvat och oupplyst. Molins polemiska hållning blev därmed både en kritik av kyrkans lära och dess företrädare.

En kort tid efter de hållna förhören inkom ett brev till domkapitlet författat av direktören vid Lövestabruk, Georg Svebilius. Av protokollet från den 10 april framgår det att Svebilius emottagit Molins svenska översättning men att han beklagat sig över att ha läst igenom den eftersom den visat sig så stridande mot den heliga skrift. I protokollet underströk domkapitlet att Molin, trots saktmodiga tillrättavisningar, ”tror sig allt för mycket sielf, och föraktar alla trogna råd och föreställningar”.⁸⁷ Man framhöll att Molin under förhöret yttrat sig hädiskt om den heliga nattvarden och visat förakt för dess salighetsverkan. Hans irrläriga syn på nattvard och dop uppfattades av konsistoriet som att han inte enbart satte sig emot guds ordning utan också fördärvade sin egen själsliga räddning.⁸⁸

Domkapitlet beslutade vid det här tillfället att både den latinska och den svenska versionen jämte protokollutdrag från den 22 och den 26 mars skulle försändas till Svea hovrätt för rättslig prövning. I skrivelsen till hovrätten lyfte man särskilt fram de mer framträdande elementen av Molins irrlärighet, däribland hans syn på tillfyllestgörandet, sakramenten, de symboliska böckerna samt kritiken mot prästerskapet och kyrkan.⁸⁹ Domkapitlet skrev att Molin hyste oräkneliga kätterska meningar med ett sådant framhårdande att man anmodade hovrätten ”hans willfarelser behörigen förlägga”. Man konstaterade också att Molin, trots

⁸⁶ UDK, s. 31 f. Molin: ”Jag erkänner ingens auktoritet och vet att de phariséer, som wille hälsas för lumina mundi likväl predikade lögn”.

⁸⁷ UDK den 10 april 1734, s. 2.

⁸⁸ UDK, s. 49.

⁸⁹ UDK den 10 april 1734, s. 3: ”hvarutinnan Ericus Molin ådagalagt sitt swärmeri, såsom illuminatione irrogenitorum, de inferno lumine, om Kristi förtjänst och tillfyllestgörrelse, om tron och sakramenterna [...] som han föregiver wara onödiga [...] med mera såsom huru han förkastar våra symboliska böcker och Systemata Theologica; sägandes vår församling hafva en lära som inte förer till utan från Christo.”

saktmodiga och trogna föreställningar, inte velat besinna sig från sina grova villfarelser samt att han på olika sätt försökt utsprida dessa.⁹⁰ Något som kapitlet dessutom såg som mycket allvarligt var det faktum att Molin antytt att han tänkte trotsa konungens förbud om utspridande av villfarelser. Man uppmanade därför hovrätten att sätta honom i fängsligt förvar för att förhindra detta ”fördömeliga swärmerie [som] trampa Jesu dyra blod och de heliga sacramenterna under fötterna”.⁹¹

Molins envisa hållning gentemot konsistoriet fick säkerligen också stor betydelse för kapitlets snabba handläggning av målet och för den fortsatta utvecklingen. Om Molin resignerat hade tagit tillbaka sina satsar hade målet troligen aldrig nått Svea hovrätt. Domkapitlet skulle troligtvis nöjt sig med en erinran och skarp varning men Molins bestämda och stundtals trotsiga attityd förstärkte troligen föreställningen om honom som en besmittad och farlig dippelian. Domkapitlets beslut att remittera målet till hovrätten samt dess skarpa formuleringar är således fullt förståeliga. Han hade enligt kapitlet inte enbart uppvisat villfarelser utan också sökt sprida dessa vilket var ett klart lagbrott. Det blev nu upp till Svea hovrätt att göra sin bedömning.

⁹⁰ UDK den 10 april 1734, s. 3 ff.

⁹¹ UDK den 10 april 1734, s. 4 f.

Svea hovrätt och nedre justitierevisionen 1734-1738

Domkapitlets snabba handläggning av målet indikerar att man betraktade det som högprioriterat. Ärendet remitterades till hovrätten i Stockholm som redan i juni samma år utlät sig i en skrivelse till Kungl. Maj:t.⁹² Hovrätten varken friade eller fällde Molin vid det här tillfället utan formulerade ett betänkande som sedan skickades vidare till högsta instans, justitierevisionen, för utlåtande. Utifrån justitierevisionens protokoll går det att läsa att majoriteten hovrättsledamöter yrkat på friande dom för utspridande av ”irriga meningar”.⁹³ Enligt hovrätten hade Molin visat sig villig att ta emot fortsatt andlig undervisning och man ville därför försända honom till Uppsala för fortsatt teologisk undervisning samt att han försågs med offentliga medel för sitt uppehälle. Hovrättens utlåtande är intressant i den bemärkelsen att Molin, trots sina uppenbara villfarelser, uppfattades som en formbar yngling. Uppenbarligen ville man hellre ge de kyrkliga myndigheterna en möjlighet att genom undervisning få den motsträvige unge mannen på andra tankar istället för att behöva tillgripa något straff. Från hovrättens sida bedömde man sannolikt möjligheterna som goda att med hjälp av saktmodig undervisning styra in honom på den rätta vägen igen och man verkar således inte ha betraktat anklagelserna mot Molin som särskilt allvarliga jämfört med domkapitlet. Tre av ledamöterna var dock av en annan mening och önskade se Molin fängslad eftersom det enligt dem förelåg en stor risk att Molin skulle utsprida sina villfarelser.⁹⁴

Hos justitierevisionen kom dock ärendet att vila till hösten 1735 då det kom till revisionens kännedom att Molin, trots förbud, predikat i kapellet vid Vällinge bruk i Salem.⁹⁵ Eftersom området låg under Strängnäs domkapitels jurisdiktion blev Molin uppkallad till förhör den 27 augusti. Det korta förhör som Strängnäsconsistoriet höll tillhandahåller ganska få upplysningar. Molin fick bland annat frågan om varför han överhuvudtaget predikat i Vällinge utan konsistoriets tillåtelse och blev samtidigt upplyst att det tillhörde god ton att meddela berörd stiftsmyndighet innan sådant skedde. Molin svarade något nonchalant att han inte trodde det var så viktigt men erkände något senare att han av Uppsalakonsistoriet faktiskt

⁹² Bergman, 1903, s. 215.

⁹³ Nedre justitierevisionens protokoll den 23 oktober 1735, s. 490: ”Havandes de flesta av ledamöterna varit av den mening att han Molin kunde försändas till Uppsala att därstädes vidare försöka att bringa honom på rätta vägen igen, varifrån dock tre ledamöter varit så vida skiljaktiga som de hållit före att med honom borde något hårdare förfaras.” Jmf. Kungl. Maj:t brev till Svea hovrätt den 11 juni 1736, s. 79 ff.

⁹⁴ Nedre justitierevisionens protokoll den 23 oktober 1735, s. 490 f.

⁹⁵ Brohed, 1987, s. 642.

blivit beordrad att inte vidare predika. På uppmaning av konsistoriet lovade slutligen Molin att han inte skulle predika något mer i Vällinge.⁹⁶

Molins tilltag och hans förhör inför Strängnäsconsistoriet rapporterades till myndigheterna i Stockholm som reagerade snabbt. Revisionssekreteraren Olof Nordenstråle föredrog ärendet i justitierevisionen för första gången i slutet av oktober varpå det diskuterades hur man skulle gå vidare.⁹⁷ Efter en kort genomgång av fallet läste man upp de brev som Uppsala domkapitel inskickat i vilket man betonade vikten av att målet skulle behandlas skyndsamt.⁹⁸ Man reciterade sedan gällande kungaförsäkran om försvaret av den rätta evangeliska läran samt den nyligen instiftade religionsstadgan om hämmande av varjehanda villfarelser och deras utspridande.⁹⁹ I en kommentar till hovrättens utlåtande höll riksrådet Lagerberg före att det vore nog betänkligt att sända Molin till Uppsala eftersom det lätt kunde väcka uppmärksamhet ”hos den nyfikne ungdomen”. Eftersom man med saktmodiga föreställningar, åtvarningar och förmaningar utan framgång försökt rätta Molin ansåg Lagerberg att ”behörig allvarsamhet” nu skulle brukas.¹⁰⁰ De övriga ledamöterna förklarade sig vara av samma uppfattning.

I egenskap av justitiekansler och tillika revisionsordförande gav emellertid Johan Cederbielke vid handen att Molin, enligt uppgift från Stockholmsconsistoriet, trots allt inte hade ”några barn under information som konsistorium i Uppsala förmält”. Enligt Cederbielke försörjde han sig istället som bokhållare eller skrivare på handelsmannen Michael Hisings kontor. Det beslutades att man skulle kalla Molin till förhör och fråga honom om han efter konsistoriets och hovrättens förmaningar om ändring betänkt och funnit sig eller om han självmant ville gå med på att lämna landet.¹⁰¹ Av allt att döma verkar justitierevisionen ha betraktat Molin som ännu en i mängden religiöst irrlärig vars ärende man snabbt ville reda ut. Året innan hade ett flertal pietister blivit landsförvisade för sina radikala uppfattningar vilket säkerligen sänkt myndigheternas toleransnivå.¹⁰² Det är därför rimligt att anta att man sinsemellan resonerade

⁹⁶ Strängnäs domkapitels protokoll den 27 augusti 1735.

⁹⁷ Revisionssekreteraren var nedre justitierevisionens högste ämbetsman och hade som uppgift att ansvara för målens beredning och föredragning i riksrådet. SAOB, uppslagsord: *revisionssekreterare*.

⁹⁸ Nedre justitierevisionens protokoll den 23 oktober 1735, s. 491.

⁹⁹ Nedre justitierevisionens protokoll den 23 oktober 1735, s. 492. Här åsyftas 1735 års religionsstadga.

¹⁰⁰ Nedre justitierevisionens protokoll den 23 oktober 1735, s. 492 f.

¹⁰¹ Nedre justitierevisionens protokoll den 23 oktober 1735, s. 494.

¹⁰² Bröderna Erik och Jakob Eriksson från Österbotten var några av de religiösa dissidenter som tvingades lämna landet under 1734. För en redogörelse av deras fall se Lenhammar, 2000, s. 66 f; Pleijel, 1935, s. 343 ff; Henning, 1881, s. 114 f.

att om Molin frivilligt gick med på att gå i landsflykt kunde man få problemet snabbt ur världen och lägga målet till handlingarna. Historien skulle emellertid ta en annan vändning.

Molins fall hade i hovrätten avgjorts till dennes fördel men målet hade hänskjutits till justitierevisionen som i sin tur snabbt ville avgöra ärendet. När Molin kallades till förhör blev han således erbjuden att frivilligt gå i landsflykt vilket han bestämt avböjde.¹⁰³ Detta medförde att justitierevisionen återigen blev tvungen att ta ställning till hur man skulle handskas med den svårhanterlige ynglingen. Som en förebyggande åtgärd beslutade man att sätta Molin i fängsligt förvar på Kastenhof eftersom det ansågs föreligga en överhängande risk att han skulle försöka sprida sina irrläror.¹⁰⁴ I ett försök att korrigera Molins villfarelser fattades även beslut om att Erik Alstrin, pastor primarius i Storkyrkan, skulle med hjälp av grundlig undervisning arbeta på ”hans återbringande till sanningen”.¹⁰⁵ Alstrin, som utöver studier i Uppsala studerat både teologi och filosofi i ett flertal länder, höll upprepade samtal med Molin under vintern och våren men utan resultat.

Det är tydligt att myndigheterna, i synnerhet justitierevisionen, vid det här laget började tröttna på den bångstyrige studenten som trots undervisning och förmaningar vägrade ändra sina uppfattningar. Ett brev utgick således den 11 juni 1736 till hovrätten där man från justitierevisionens sida anförde en lång motivering över Molins skuld och de skäl som förelåg för att döma honom. Man framhöll bl.a. att Molin trots upprepade försök från myndigheternas sida framhårdade i sina övertygelser. Undervisning av domkapitel och hovrätt samt enskilda samtal med Alstrin hade alla visat sig fruktlösa och det underströks att Molin ”betygat sitt framhårdiga tycke för dessa falska meningar och sin ofoglighet att emottaga lärdom”.¹⁰⁶ Att han utspritt sina kätterska tankar ansågs styrkt eftersom han, trots förbud, predikat i Vällinge. Han hade enligt justitierevisionen även uppvisat ett hästskt sinne och ”smädeligen tadlat” prästerskapet. Något som också lyftes fram och som senare skulle visa sig bli ett nyckelbevis i fallet var att Molin under sin tid i fängelse författat en skrift baserad på de samtal som hållits med Alstrin och sedermera låtit sprida den. Justitierevisionen hävdade att Molin i denna uttryckt ”vanvördiga och förkastliga utlåtelse” om doktor Alstrin, något man betraktade som mycket allvarligt. I brevet återopades 1686 års kyrkolag, gällande kungaförsäkran samt 1735

¹⁰³ Nedre justitierevisionens protokoll den 19 november 1735, s. 881.

¹⁰⁴ Bergman, 1903, s. 216. Kastenhof låg vid nuvarande Gustav Adolfs torg och inrymde från mitten av 1600-talet både kämnärsrätt och arrestlokaler.

¹⁰⁵ Kungl. Maj:t brev till Svea hovrätt den 11 juni 1736, s. 81 f.

¹⁰⁶ Kungl. Maj:t brev till Svea hovrätt den 11 juni 1736, s. 82 f.

års religionsstadga att hovrätten skyndsamt och med laga utslag skulle avgöra målet. Till dess hovrätten avkunnat dom bestämdes det att Molin även fortsättningsvis skulle hållas i fängsligt förvar.¹⁰⁷

Det resonemang och tonläge som kan utläsas ur brevet till hovrätten ger vid handen att Kungl. Maj:t tappat tålmodet med Molin och i stort sett beordrade rätten att döma honom. Varken undervisning eller förmaningar hade i deras ögon resulterat i något konkret och Molin framhårdade fortfarande i sina övertygelser. Något som förvärrat hans situation var det faktum att han låtit sina uppfattningar bli kända, dels genom predikan i Vällinge, dels genom att skriva ned sina samtal med doktor Alstrin som enligt justitierevisionen blev framställd på ett föraktfullt sätt. Eftersom Molin vid tillfrågan vägrat gå i landsflykt och inte visat några tecken på ånger begärde man från högsta ort att hovrätten fällde utslag ”på sätt som för detta av oss förordnat blivit”.¹⁰⁸ Sannolikt var det landsförvisning justitierevisionen åsyftade.

Svea hovrätt satt nu i en något besvärlig situation. Justitierevisionen hade sagt sitt och var av den bestämda uppfattningen att Molin, såsom innehavare och utspridare av irrläror gentemot den rena evangeliska läran, borde dömas till ett hårt straff. Majoriteten av hovrättens ledamöter hade i sitt initiala utlåtande dock yrkat på saktmodig undervisning i rehabiliterande syfte, något som inte visat sig speciellt framgångsrikt. Genom Kungl. Maj:t brev blev ärendet återigen hänskjutet till hovrätten med en uppmaning att avkunna dom. Molin satt fortfarande frihetsberövad och hans fall skulle dock inte tas upp i hovrätten förrän nästan ett år senare.

Den 30 mars 1737 författades ett brev till det kungliga kansliet där hovrätten klargjorde sin inställning i målet. Man inledde genom att referera Kungl. Maj:t uppfattning om ett hårt förfarande enligt gällande religionslagstiftning och gick sedan vidare. Hovrätten hade nu inhämtat Alstrins utlåtande om de tidigare samtalen och hört Molin om han var villig att låta sig rättas. Enligt hovrätten hade han då svarat att han ”hierteligen gärna” ville låta sig undervisas men var tveksam till att anförtro sig till Alstrin eftersom han inte längre hyste något förtroende för honom.¹⁰⁹ Hovrätten ansåg det därför vara motiverat att i någon form fortsätta undervisningen, i synnerhet eftersom han förklarat sig villig att vägledas.¹¹⁰ Man resonerade dock att det bästa sättet att gå vidare vore att entlediga Alstrin och istället låta

¹⁰⁷ Kungl. Maj:t brev till Svea hovrätt den 11 juni 1736, s. 83 ff.

¹⁰⁸ Kungl. Maj:t brev till Svea hovrätt den 11 juni 1736, s. 83.

¹⁰⁹ Svea hovrätts brev till Kungl. Maj:t den 30 mars 1737, s. 101.

¹¹⁰ Svea hovrätts brev till Kungl. Maj:t den 30 mars 1737, s. 102 f.

några utomstående föra samtal med Molin. Kyrkoherdarna vid St. Jakobs respektive Tyska församlingen, Arnell och Murray föreslogs leda samtalen tillsammans med två andra ”förståndiga män utom prästeståndet”. Valet föll på två assessorer från hovrätten med uppgift att assistera vid samtalen, Johan Kinnimundt och Erich Pætreus samt en notarie vid namn Daniel Solander.¹¹¹

Hovrättens agerande är intressant utifrån flera aspekter, bl.a. därför att den i motsats till det kungliga påbudet väljer en annan taktik i hanterandet av Molin. I brevet påpekade hovrätten att Molin själv gett hopp om sin upprättelse men att han var misstänksam gentemot Alstrin som hittills hållit i samtalen. Uppenbarligen betraktade man det som viktigt att uttömma alla möjligheter att föra Molin tillbaka till fällan genom att försöka sig på en ny strategi. Hovrätten betonade i sammanhanget att en ”människas såväl ewiga som timliga välfärd med all ömhet och sorgfällighet borde sökas” och att alla möjligheter borde beaktas så länge det fanns anledning.¹¹² I det här fallet var rätten alltså av en helt annan uppfattning än justitierevisionen och det hårda förfarande som Kungl. Maj:t önskade se uteblev för tillfället. Istället ansåg man att det fortfarande fanns hopp om Molin och att fortsatt undervisning skulle premieras.

Hovrättens inställning i målet blottlägger en skillnad mellan justitierevisionen och Svea hovrätt i synen på skuldfrågan och hur lagstiftningen i det här fallet skulle tillämpas. Det är uppenbart att Kungl. Maj:t i det här fallet företrädde en strängare tolkning av religionslagarna och önskade se en hård påföljd. Möjligen grundar sig denna inställning på att man ansett sig gjort det man kunnat för att rätta Molin i hans villfarelser, något som Svea hovrätt inte höll med om. Molin hade ju trots undervisning av Alstrin inte tagit tillbaka eller reviderat sina uppfattningar vilket säkerligen uppfattades som en försvårande omständighet. En annan förklaring kan ligga i institutionens självbild som sådan, att man från kungamaktens sida betraktade sig som den främste försvararen av den rätta evangeliska läran. Behovet av att värna och upprätthålla den religiösa endräkten tenderar vid tider av religiös oro att förstärkas vilket möjligen kan förklara dess inställning.

Trots diskrepansen mellan de två instanserna blev hovrättens rekommendation beviljad av Kungl. Maj:t som drygt en månad senare gav rätten tillstånd att fortsätta samtalen. Ett brev utgick den 11 maj 1737 från Svea hovrätt till Stockholms konsistorium där man meddelade att

¹¹¹ Svea hovrätts brev till Kungl. Maj:t den 30 mars 1737, s. 102 ff.

¹¹² Svea hovrätts brev till Kungl. Maj:t den 30 mars 1737, s. 103 f.

berörda handlingar i målet skulle översändas från hovrätten så att kyrkoherdarna Arnell och Murray kunde sätta sig in i ärendet och påbörja sina uppdrag.¹¹³ Alstrin befriades från sina skyldigheter och under våren 1737 inledde man fortsatta samtal. Dessa kom att hållas två gånger i veckan under hösten samma år där man vid varje tillfälle diskuterade omkring fyra timmar.¹¹⁴

Fallet hade nu dragit ut ordentligt på tiden och Molin hade suttit fängslad i över två år.

I juni 1738 fällde slutligen Svea hovrätt sitt andra utslag där majoriteten ledamöter återigen yrkade på friande dom. En av assessorerna vid namn Linderstedt anförde en lång motivering där han, utifrån de senaste samtal som hållits, kunde konstatera att Molin fortfarande stod fast vid sina meningar och att han inte velat återkalla dem. Linderstedt underströk dock att han för egen del ansåg att Molin endast följde sitt samvete, trots att han hyste satser som var uppenbart felaktiga. Eftersom den kristliga överheten är en guds tjänare, skrev han, så åligger det överheten att i liknande ärenden bruka allvarsamhet för att ”hämma villfarande meningars inritande” men man bör samtidigt fortsara med sorgfällig försiktighet. Linderstedt gjorde en tydlig åtskillnad mellan förförda och förförare där han ansåg att de förra kunde tolereras men inte de senare. Att Molin var förledd av Dippels irrläror ansåg Linderstedt förvisso vara klarlagt men att Molin sökt förföra andra eller utsprida sina samvetsmål ansåg han däremot inte. Han hade visserligen översatt sin skrift till svenska och överlämnat den till andra men Linderstedt menade att det inte skulle betraktas som försök till förledande. Om Molins tidigare predikningar vid Vällinge bruk nämndes inget.¹¹⁵

Eftersom Molin sedan en tid tillbaka suttit inspärrad och under processens gång agerat både passivt och fogligt förelåg det enligt Linderstedt skäl att döma honom lindrigt. Han underströk samtidigt att dennes inspärrande inte syftat till att härska över hans samvete eller att försöka tvinga fram en bekännelse. Genom överhetens försorg hade man istället velat ge Molin möjlighet till eftertanke och reflektion om sina villfarelser ”särdeles som många, såsom uti allt annat, så och uti religionen, vilja vara nymodiga” skrev han. Enligt Linderstedt var en människas omvändelse en öm och angelägen sak som oftast fordrade många år, i vissa fall en hel livstid och inte lät sig göras vid några enstaka undervisningstillfällen. Eftersom Molin sedan en tid tillbaka suttit frihetsberövad och inte haft tillfälle att utsprida sina tankar samt att

¹¹³ Brev från Svea hovrätt till Stockholms konsistorium den 11 maj 1737, s. 152 ff.

¹¹⁴ Bergman, 1903, s. 217.

¹¹⁵ Svea hovrätts arkiv i juni 1738.

han utlovat att hålla inne med sina samvetsmål hemställde Linderstedt att han borde friges med villkor att han inte vidare utsprede sina villfarelser. Om detta trots allt skulle ske skulle han fängslas och dömas efter religionslagarna slog Linderstedt fast.¹¹⁶

Friherre Oxenstierna uttalade i sitt anförande en liknande inställning där han noterade att Molin, trots upprepade samtal och rättelser, inte ansåg sig överbevisad och att han efter sin inre övertygelse alltjämt vidmakthöll sina teologiska föreställningar. Han ansåg å ena sidan att Molin ”mot bättre vett och samvete” stod fast i sina övertygelser men att man å andra sidan inte kunde fastställa huruvida han försökt utsprida dessa eller ifall han sökt övertyga andra. Det tillfaller endast gud allsmäktig att regera över ens samvete vilket människor varken bör eller kan tvingas till skrev han i sitt utlåtande. Oxenstierna var således i stora drag överens med Linderstedt och ansåg att Molin borde försättas på fri fot med skarp åtvärning att han inte utsprede sina tankar.

Hovrättsassessorn Roselii uttryckte sig på ett liknande sätt och instämde i sina kollegors uppfattning. Han ansåg att Molin inte försökt sprida sina villfarelser ”till de enfaldigas förargelse och förförande” och att han således borde frikännas.¹¹⁷ Något som samtliga här anförda ledamöter tagit fasta på var att det inte ansågs styrkt att Molin medvetet försökt sprida sina villfarelser. Det faktum att han förklarat sig villig att hålla inne med sina övertygelser och inte visat någon avsikt att vidare polemisera med prästerskapet har säkerligen också vägt tungt i rättens diskussioner som i sin samlade bedömning inte ansåg att det förelåg tillräckliga bevis för att fälla honom. Det bör dock påpekas att hovrätten var, precis som vid första utslaget, oenig i frågan eftersom en minoritet av rättens ledmöter ville fälla honom.¹¹⁸ Med två friande utlåtanden från hovrätten talade nu mycket för att justitierevisionen skulle bekräfta rättens utslag. Rättsprövningen skulle dock ta ännu en vändning då den blev föremål för diskussion på en nationell politisk nivå.

¹¹⁶ Svea hovrätts arkiv i juni 1738.

¹¹⁷ Svea hovrätts arkiv i juni 1738.

¹¹⁸ Enligt Bergman hade tre av rättens ledmöter vid det här tillfället röstat för landsförvisning. Dessa utlåtanden har jag dessvärre inte lyckats återfinna. Se Bergman, 1903, s. 217.

Riksdagens diskussioner 1738-1739

Hovrättens andra utlåtande gick alltså än en gång emot Kungl. Maj:t vilja och ärendet skickades nu på nytt till justitierevisionen för slutgiltigt avgörande. Riksdagen hade sedan mitten av maj varit församlad i Stockholm och inom prästeståndet diskuterade man livligt diverse religiösa oroligheter. Vid ett tillfälle avhandlades vad som liknade en pietistisk väckelse i Skara stift och i samband med denna togs fallet Molin upp till diskussion den 5 augusti 1738. Av protokollet att döma var det Erik Alstrin som först tog upp ärendet i vilket han föreslog att prästeståndet borde göra en ”underdånig föreställning” inför Kungl. Maj:t om de faror religiösa nyheter kunde utgöra och då särskilt med hänsyn till Molins fall. Det framkom då att domprosten Anders Bergius och en viss magister Hedman i Finland både hade sett och hört den berättelse som Molin författat över de samtal som hållits mellan honom och Alstrin. En viss Melander hävdade att han även sett den cirkulera i Uppsala.¹¹⁹

Det beslutades att biskopen Erik Benzelius skulle tala med justitiekanslern så att man kunde lägga fram sin sak inför justitierevisionen. Det är uppenbart att det förelåg ett stort missnöje med utfallet av rannsakingen och att Molin inte blivit straffad för sin skrift som man ansåg inte enbart smädade doktor Alstrin utan hela prästämbetet. En som instämde i kritiken var lektor Samuel Rogberg, ledamot av protokolldeputationen, som efter att ha gått igenom en stor del av materialet menade att flera av hovrättens ledamöter hanterat ärendet både ”lamt och lindrigt”.¹²⁰ Den 4 oktober gjordes därför en hemställan hos Kungl. Maj:t och tre dagar senare meddelade biskop Benzelius att han hade diskuterat med ”en och annan af theras excellencer herrar riksråden härom” vilka hade lovat att se över ärendet.¹²¹ Ärkebiskop Steuchius replikerade då att han inte ansåg sig vara rätt person att föra ståndets talan inför rådet eftersom det kunde framstå som att han sökte ge igen på Molin.¹²²

Diskussionerna inom prästeståndet visar att man från prästerskapets sida var övertygad om att Molin fortfarande försökte utsprida sina villosatser och att man var djupt missnöjd med hur ärendet hade hanterats. Molin betraktades uppenbarligen som en fara för den religiösa enheten och det faktum att man verkligen ansträngde sig för att påverka justitierevisionens kommande beslut antyder att fallet sågs som principiellt viktigt.

¹¹⁹ Prästeståndets riksdagsprotokoll den 5 augusti 1738, s. 152.

¹²⁰ På borgarståndets initiativ inrättades en särskild protokolldeputation 1734 med uppgift att bl.a. granska ämbetsverkens och domkapitlens protokoll. Sten Carlsson, *Svensk historia bd. 2. Tiden efter 1718*, Stockholm, 1970, s. 84.

¹²¹ PRP den 4 och 7 oktober 1738, s. 264 f., 270.

¹²² PRP den 7 oktober 1738, s. 270.

Den 3 november 1738 fick Erik Alstrin, som tidigare varit ansvarig för Molins undervisning, vid ett rådssammanträde möjlighet att inför Drottningen och riksrådet lägga fram sina tankar om fallet.¹²³ Alstrin inledde sitt anförande med att berätta att flera personer intygat att Molins irrlärliga föreställningar blivit kända såväl här i staden ”som uti flera landsorter uti riket”.¹²⁴ Han berättade vidare att han genom saktmodiga och uppbyggliga samtal gjort allt i sin makt för att återföra Molin på den rätta vägen men att denne inte varit det minsta intresserad av att söka bättring. Molin hade istället medvetet och med illvillig avsikt spridit en skrift som blivit beryktad eftersom den i en smädande ton framställde Alstrin mer som en lärjunge än en lärare. Enligt Alstrin hade denna text först en tid senare kommit till justitierevisionens kännedom och hävdade att justitiekanslern själv inte kunde föreställa sig att Molin ”till sitt brotts svåra förökande” kunde understå sig att sprida någon sådan berättelse.¹²⁵ Alstrin påpekade också att han i samband med detta hade kallat Molin till sig och i två andra personers närvaro konfronterat honom för sitt ofog och kritiserat honom för att ha framställt deras samtal på ett sådant partiskt och nedlåtande sätt.

Alstrin gick sedan vidare till att förklara faran med Molins irrlärlighet och det pietistiska oväsendet. Det är så lätt, yttrade han, att de uppfattningar som Molin ger uttryck för får avkomma och att alla de predikningar och förmaningar som prästerskapet fört fram inte förmår hämma ”detta ogräsets tilltagande”. Enligt Alstrin hyste Molin och andra likasinnade sådana satser som till sitt väsen både var farliga och fördärvande eftersom de framfödde skadliga frukter, både i anseende till kristendomen och den borgerliga sammanlevnaden.¹²⁶ Det leder antingen till andlig högfärd eller till desperation och förtvivlan menade Alstrin. Vissa tycker sig vara fullkomliga och saliga men begår samtidigt skamliga gärningar medan andra faller ned i andlig desperation när de försöker leva upp till de höga idealen hävdade han.

Alstrin ansåg även att föreställningarna var att betrakta som rent samhällsupplösande. De kunde endast leda till förvirring och oreda eftersom människor vägrar lyda dem som de efter guds ord likväl är skyldiga; ”tjänstehjon willia icke lyda sina husbönder, icke son eller dotter

¹²³ Den sittande regenten, Fredrik I, var under större delen av riksdagen 1738/39 sjuklig varpå hans gemål Ulrika Eleonora d.y. regerade i hans ställe. Nordisk familjebok på nätet, uppslagsord: *Ulrika Eleonora d.y.*, s. 940-942.

¹²⁴ Rådsprotokoll i justitieärenden den 3 november 1738, s. 1109.

¹²⁵ Rådsprotokoll i justitieärenden den 3 november 1738, s. 1110.

¹²⁶ Rådsprotokoll i justitieärenden den 3 november 1738, s. 1112.

föräldrar, icke heller hustru mannen”.¹²⁷ Under förevändning att man bör följa gud snarare än människor vägrar de lyda dem som de enligt guds ord bör hävdade han. Alstrin beskrev också hur tjänstefolk vägrat lyda sina husbönder när de blivit befallda att följa med till mässa och istället smittit iväg till Holmkyrkan samt visat sig ovilliga att svara på husbondens frågor om den kristna läran.¹²⁸ Alstrin ansåg därför att dessa irrlärliga individer inte enbart brast i sin trohet mot sina husbönder utan mot samhället som helhet. Det var således inte enbart ett hot mot kyrkan och den religiösa endräkten utan ett hot mot hela samhällets konstitution hävdade han. Enligt Alstrin gick somliga t.o.m. så långt som att hävda att ingen skulle äga något mer än den andra utan att allas ägodelar borde vara gemensamma.¹²⁹ Han anförde som varnande exempel ett utdrag från ett memorial författat av C.M von Strokirch där denne beskrev överheten som ett villkorligt ting vars existens skulle upphöra när gud älskades över allt annat.¹³⁰ Enligt Alstrin kunde formuleringen endast tolkas som att Molin, Strokirch och andra pietister önskade samhällets upplösning genom att underminera överhetens makt och myndighet. Den yttersta konsekvensen av de villomeningar som Molin gav uttryck för var att samhället och dess sociala relationer riskerade att gå under ansåg han.

Alstrin påpekade att liknande villfarelser cirkulerat vid reformationstidens början med katastrofala konsekvenser som följd, något som bl.a. bondekrigen kunde vittna om. Han framförde också sina farhågor över att pietisterna möjligen åtnjöt understöd från främmande trosbekännare; kväkare, mennoniter eller jesuiter i syfte att skapa interna religiösa stridigheter och osämja. Trots att många av dem inte ens arbetade och enligt egna utsagor endast fick sin föda från gud föreföll det ändå som att de hade det bra ställt, ja till och med de fattiga verkade gå välklädda noterade han.¹³¹

Avslutningsvis vände sig Alstrin till Hennes kungliga majestät med en önskan om att hon skulle ta saken under noga beaktande och rekommenderade att Molin borde ”sättas utur

¹²⁷ Rådsprotokoll i justitieärenden den 3 november 1738, s. 1112.

¹²⁸ Här åsyftas Skeppsholmskyrkan som under lång tid fungerade som mittpunkt för stadens pietister.

¹²⁹ Rådsprotokoll i justitieärenden den 3 november 1738, s. 1113.

¹³⁰ Carl-Michael von Strokirch (1702-1776) var riksdagsledamot för adelsståndet och en exponent för kyrkliga reformer från 1720-talet och framåt. I ett inlägg i debatten kring den pietistiska väckelsen författade Strokirch ett memorial 1734 där han i polemik med prästeståndet argumenterade för ökade religiösa friheter. Se Pleijel, 1935, s. 341 f., 349.

¹³¹ Rådsprotokoll i justitieärenden den 3 november 1738, s. 1113. Alstrin: ”[E]hvad de må vara kväkare, mennoniter eller jesuiter som gärna pläga willia hafva sin hand uti religionsstridigheter och fiska i grumligt vatten, ty på tillfrågan, hvar de fått sitt uppehälle ifrån, eftersom de intet arbeta, kan man af dem intet annat svar erhålla, än att Gud föder dem, tillstå dock sig ingenting fattas, äro ock allesammans, jämväl de ringare, väl kläde.”

stånd” så att han inte kunde förleda andra med sina fördärvliga lärosatser. Drottningen svarade att hon, tillsammans med de övriga rådsmedlemmarna, skulle ta saken i noga övervägande eftersom Molins tankar riskerade att göra ”gemene man förvirrad till att hysa vidriga och alltför anstötliga meningar emot vår sanna evangeliska Lutherska lära”.¹³² Efter Alstrin tagit avsked och lämnat rådschambran på Stockholms slott beslutades att ett nytt möte skulle hållas inom kort för att avgöra målet varpå Drottningen och rådsmedlemmarna skingrades.

Alstrins utläggning om Molin vittnar om en föreställningsvärld där man beförde att själva fundamentet för samhällsordningen var hotad. Visserligen fanns det goda skäl för Alstrin att måla upp en så mörk bild som möjligt men anförandet säger ändå något om hans världsbild. Säkerligen var den symptomatisk för större delen av prästerskapet, vilka såg sig hotade av de pietistiska idéerna och som ville värna om det religiösa enhetsbygget. Hans tankar om en hotad religionsenhet som i slutändan verkar samhällsupplösande bör också ses i ljuset av det tillspetsade religiösa klimat som förelåg och där förhållandet mellan ortodoxa och pietister blivit alltmer polariserat. Erik Molin framställs av Alstrin som en radikal och irlärlig individ som trots undervisning och rättelser medvetet försökt sprida subversiva idéer. Som om andlig högfärd inte vore illa nog anklagade Alstrin även honom för att, i likhet med andra irlärlare, vilja underminera etablerade sociala hierarkier och därmed välta samhället över ända. För Alstrin var det således inte enbart ett religiöst problemkomplex utan i hög grad även ett samhälleligt. Om liknande villfarelser fick tolereras och fortsätta erodera samhällets religiösa grundvalar fanns det stor risk att själva staten skulle implodera.

Alstrins utlåtande kom sannolikt att spela en viktig roll i rättsprocessen, kanske utgjorde den en definitiv vändpunkt såtillvida att den både bekräftade och förstärkte den negativa bild som Kungl. Maj:t redan hade av Molin. Det skall i sammanhanget också påpekas att riksdagarna alltsedan 1700-talets inledande decennier präglats av spänningar och konflikter ständerna emellan över kyrkans och prästerskapets politiska ställning. Prästeståndet hade under denna tid sett sig tvingade att försvara sig mot olika försök till kyrkliga reformer som skulle reducera kyrkans autonomi och prästeståndets inflytande som dess självskrivna representanter. Kampen för kyrkans självständiga ställning förstärkte säkerligen den redan starka omsorgen om ortodoxin och behovet att till varje pris försvara den lutherska läran.

¹³² Rådsprotokoll i justitieärenden den 3 november 1738, s. 1114.

Prästeståndets målmedvetna kampanj mot Molin kan alltså delvis tolkas som ett inlägg i en politisk maktkamp. En kamp där prästerskapet hävdade sin position som väktare över den rena evangeliska läran samtidigt som man, genom ett strängt försvarande av ortodoxin, befäste kyrkans självständighet gentemot statsmakten.¹³³

Drygt en månad senare hölls ett sammanträde där medlemmarna ur riksrådet diskuterade fallet. De yttranden som protokollfördes vid det här tillfället låg till grund för det slutgiltiga avgörandet. Greve Jakob Cronstedt lade fram ett långt och ingående anförande där han pläderade för att Molin skulle landsförvisas. Cronstedt menade, i motsats till hovrätten, att Molin försökt utsprida sina villfarande meningar och därmed ämnat ”oroa Guds församling och förstöra den allmänna roligheten”.¹³⁴ Hade Molin hållit inne med sina tankar hade man inte kunnat döma honom men eftersom han översatt sin skrift till svenska hade han medvetet sökt att förleda de enfaldiga och man kunde anta att hans översättning möjliggjort en större spridning ansåg han. Att Molin trots förbud hållit predikningar och uppställt en skrift över samtalen med Alstrin visade även på en ”fräckhet och egensinnighet att förblifva vid det irriga” menade han. Cronstedt ansåg också att Molins utfästelser om att behålla sina tankar för sig själv var föga trovärdiga med tanke på hans tidigare handlande och att när tillfälle gavs så skulle Molin fortsätta sprida sina villfarelser. I likhet med hovrättens tidigare resonemang om den enskildes samvetsfrihet underströk han emellertid att endast gud kunde vara härskare över den enskildes samvete. Så länge en människa hyste irriga meningar var denna endast ansvarig inför gud men att smitta andra med sina villfarelser och således skada den religiösa enigheten i landet ansåg Cronstedt vara fullständigt oacceptabelt.¹³⁵ Eftersom Molin uttalat sig så fientligt gentemot prästerskapet menade han att en offentlig avbön till ärkebiskop Steuchius och pastor Alstrin också var på sin plats innan domen verkställdes.

Riksrådet Gyllenberg uttryckte en liknande men i vissa avseenden något annorlunda inställning. Han höll inledningsvis med hovrättens uppfattning att Molin inte kunde anses som utspridare av villfarelser men sade sig samtidigt inte kunna bifalla rättens utlåtande. Anledningen var enligt Gyllenberg att Molin lämnat sådana motstridiga uppgifter i hovrätt respektive justitierevision. Det förelåg därför enligt honom en överhängande risk att Molin, trots sina löften, skulle fortsätta förföra andra med sina kätterska meningar. Gyllenberg ansåg

¹³³ De politiska spänningarna mellan prästerskapet och övriga ständer diskuteras bl.a. av Lenhammar, 2000, s. 34 ff; Pleijel, 1935, s. 246 ff.

¹³⁴ Rådsprotokoll i justitieärenden den 1 december 1738, s. 1232 ff.

¹³⁵ Rådsprotokoll i justitieärenden den 1 december 1738, s. 1233 f.

därför att Molin, såsom en skadlig lem i fäderneslandet, ”måtte därifrån söndras och sändas ur riket”.¹³⁶ Majoriteten av de övriga rådsmedlemmarna biföll Cronstedts utlåtande men några ville dock förskona Molin från böter med tanke på dennes ekonomiska situation. Riksrådet Lagerberg antog en något drakonisk hållning då det enligt honom endast förelåg ett skäl för förvisning, nämligen att Molin smädat den rena evangeliska läran och de symboliska böckerna, något som Lagerberg betraktade som tillräcklig grund för landsförvisning.¹³⁷

Efter riksrådets yttranden utlät sig Drottningen över ärendet där hon föga förvånande uttryckte sitt missnöje över hovrättens betänkande. Hennes majestät beklagade sig över att man tid efter annan sedan 1734 låtit arbeta på Molins omvändelse men att denne inte visat något hopp om ändring. Trots att han förbjudits att utsprida sin villomeningar hade han i strid med gällande kyrkolagar och kungliga förordningar förkunnat sina kätterska meningar till andra, något som Hennes majestät betraktade som ett allvarligt brott. Att Molins skrift över samtalen med Alstrin blivit känd runtom i riket ansåg Drottningen vara ytterligare ett starkt bevis mot Molin och anslöt sig till de övriga riksråden i deras övertygelse att det förelåg en överhängande risk att Molin, om han försattes på fri fot, skulle fortsätta sprida sina villfarelser. Eftersom hon ansåg att det inte längre fanns något hopp om Molins återförande till den sanna religionen fann Hennes majestät det vara både ”godt och riktigt” att förvisa honom från riket. Förvisningen skulle vara rådande till dess Molin lät den helige ande ”beweka sitt stenhårda sinne” och nå en ”beständig bättring” varpå han åter skulle få återvända till fäderneslandet. Det fanns dock en möjlighet för Molin att undvika en sådan hård påföljd. Om han skulle göra skriftlig avbön inför Alstrin och ärkebiskop Steuchius skulle landsförvisningsdomen inte verkställas. Det beslöts slutligen att kalla upp slottsfogden vid Kasten Hof i syfte att instruera honom att noga övervaka Molin tills domen kunde verkställas samt att ett brev skulle utgå till Svea hovrätt om Kungl. Maj:ts beslut.¹³⁸

Den 19 december skickades ett brev från det kungliga kansliet till hovrätten med befallning om att Molin skulle landsförvisas. En rad skäl anfördes i Kungl. Maj:t motivering, däribland att Molin under hela processens gång ihärdigt hållit fast vid sina satser trots prästerskapets välmenande och saktmodiga undervisning, hans utspridande av villfarelser samt hans angrepp på kyrka och prästerskap. Med stöd av missgärningsbalken 1 kapitlet 4 §, 1686 års kyrkolag

¹³⁶ Rådsprotokoll i justitieärenden den 1 december 1738, s. 1242 f.

¹³⁷ Rådsprotokoll i justitieärenden den 1 december 1738, s. 1243.

¹³⁸ Rådsprotokoll i justitieärenden den 1 december 1738, s. 1245-1248.

samt 1735 års religionsförordning borde han därför förvisas ”utan frihet att återkomma med mindre han genom guds nåd ifrån sina villfarelser sig rätta”.¹³⁹ Kungl. Maj:t avslag därmed hovrättens hemställan om att försätta Molin på fri fot men framhöll samtidigt möjligheten för honom att undkomma landsförvisning om han till Alstrin och Steuchius gjorde skriftlig avbön. Vad som skulle hända om Molin mot förmodan accepterade klausulen om avbön framgick inte av brevet eller för den delen av domslutet. Det är dock troligt att han i så fall skulle kvarstå i fängsligt förvar. I linje med sina starka religiösa övertygelser, vilka han konsekvent vidmakthållit under processens gång, avvisade han det kungliga erbjudandet om straffflintring.

En kort tid efter det slutgiltiga domslutet vädjade Molin till ständerna om att få tillgång till sina förhørsprotokoll från två år tillbaka. Molin hade först ansökt hos Svea hovrätt som avslagit hans begäran, så också Kungl. Maj:t.¹⁴⁰ Sista utvägen blev nu att appellera direkt till ständerna som var samlade till riksdag i Stockholm genom ett författat memorial. Av adelns diskussioner framgår det att Molin, genom sin skrivelse, önskade få tillgång till sina protokoll i hopp om att kunna använda dem för att bevisa sin oskuld.¹⁴¹ Det var följaktligen ett sista försök att få domen om landsförvisning reviderad genom att involvera den svenska riksdagen, en institution som i förhållande till kungamakten vuxit avsevärt i politisk styrka sedan 1720.

Adeln yttrade inledningsvis att saken borde remitteras till justitiedeputationen vilket även borgarståndet biföll.¹⁴² Från borgerskapets sida önskade man dock se Molin frisläppt under vissa betingelser, åtminstone till dess ständerna fick möjlighet att yttra sig i ärendet.¹⁴³ I syfte att söka stöd för sin resolution skickades därför en deputation till adelsståndet den 9 april 1739 där man bland annat anförde ekonomiska skäl till Molins försvar. Borgarståndet menade att fallet var principiellt viktigt eftersom det skulle rimma illa om man drev människor från riket samtidigt som de svenska näringarna och manufakturerna led brist på kompetent folk. Molin hade ju som bekant tidigare försörjt sig inom olika borgerliga näringar, bl.a. som

¹³⁹ Kungl. Maj:t brev till Svea hovrätt den 19 december 1738, s. 270.

¹⁴⁰ Ridderskapets och adels riksdagsprotokoll den 23 mars 1739, s. 215. Anledningen till att Molin fick avslag på sin begäran är något av ett mysterium. Källmaterialet tillhandahåller inga upplysningar härom och varken Henning eller Bergman kommenterar överhetens beslut i sina respektive arbeten. Med tanke på fallets utdragna och omständliga karaktär kan dock en rimlig hypotes vara att man från Kungl. Maj:t sida betraktade målet som avslutat och att man försökte expediera domens verkställande så snabbt som möjligt.

¹⁴¹ RARP den 23 mars 1739, s. 215 f.

¹⁴² Justitiedeputationen var ett riksdagsutskott under frihetstiden vilket hade att yttra sig över lagfrågor samt granska utkomna förordningar och rådsprotokoll i justitieärenden. En annan uppgift var att avgiva utlåtanden angående enskildas besvär hos ständerna över justitierevisionens domar. SAOB, uppslagsord: *justitiedeputation*.

¹⁴³ Borgarståndets riksdagsprotokoll den 3-4 april 1739, s. 501 f.

räkenskapsförare. Vidare argumenterade man att Molin redan blivit friad två gånger av Svea hovrätt och att det därmed förelåg goda skäl att tills vidare försätta honom på fri fot.¹⁴⁴

Tre dagar senare diskuterades ärendet i adelsståndet där en viss Jonas Wulfwenstierna menade att det de facto redan var fastställt att Molin både hyste och hade utspritt de mest farliga satser samt att han var tydligt påverkad av Dippels villomeningar. Det vore således mycket oförståndigt om en sådan person skulle försättas på fri fot hävdade han. Wulfwenstierna innehade en uppfattning om att den rena evangeliska läran på många orter runt om i landet var hotad genom den pietistiska väckelsen men framhöll samtidigt att ingen borde förföljas eller landsförvisas som inte bevisligen utspritt villfarelser.¹⁴⁵

Friherre Wrede ansåg för sin del att man förvisso inte kunde tolerera några villfarelser men att man samtidigt inte kunde tillgripa någon form av samvetstvång. Om det var bevisat att Molin avsiktligt utspritt kätterska meningar borde han hållas kvar i häkte men i annat fall vore hans inspärrande att betrakta som samvetstvång ansåg han.¹⁴⁶ Friherrarna Cederhielm och Coijett instämde i dennes resonemang och menade att Molin inte borde förvisas då de ansåg att ett katolskt samvetstvång annars stod att befara i riket.¹⁴⁷ Eftersom man från adelns sida ville försäkra sig om att Molin verkligen befunnits skyldig till att sprida villfarelser beslöt man att uppskjuta ärendet till dess man hade tillgång till Kungl. Maj:ts domslut. Huruvida man fick tillgång till den eller inte framgår inte av riksdagsprotokollen. Det står dock klart att adeln den 19 april beslutade att ställa sig bakom Molins ansökan samt att bifalla borgarståndets rekommendation om att försätta Molin på fri fot fram till nästa riksdag, då ständerna grundligt kunde sätta sig in i ärendet.

Prästeståndet var emellertid av den bestämda uppfattningen att domen mot Molin skulle verkställas och arbetade aktivt för att detta skulle realiseras. Den 24 mars uttalade man sig att det beslut om landsförvisning som fattats av Kungl. Maj:t borde kvarstå och man försäkrade

¹⁴⁴ RARP den 9 april 1739, s. 338.

¹⁴⁵ RARP den 12 april 1739, s. 365.

¹⁴⁶ RARP den 12 april 1739, s. 365.

¹⁴⁷ RARP den 12 april 1739, s. 366. Det är med stor sannolikhet Sten Coyet (1688-1755) som här sympatiserar med Molins sak. Coyet blev som kaptenlöjtnant under Karl XII:s ryska fälttåg tillfångatagen och satt i rysk fångenskap fram till freden i Nystad 1721. Under denna tid kom han i kontakt med pietistiskt tankegods som djupt kom att präglade honom. Coyet tog bl.a. aktiv del i en kampanj på riddarhuset för att upphäva den landsförvisningsdom som drabbat de tidigare nämnda bröderna Eriksson och arbetade även aktivt för att reformerta trosbekännare skulle få rätt till sin religionsutövning. Se Tom Söderberg, ”Sten Coyet” i *Svenskt biografiskt lexikon* bd. 9, Stockholm, 1931, s. 49-54.

sig om bondeståndets stöd genom en utsänd deputation.¹⁴⁸ Av riksdagsprotokollen framgår det att prästerskapet ansåg det vara av yttersta vikt att Molin blev straffad för sina brott. Man framhöll emellertid att ståndet varken hyste något hat eller illvilja gentemot Molin utan snarare att man i egenskap av själasörjare endast försökte stävja den religiösa oron som både ”uti Guds församling och thet wärldsliga regementet genom en sådan person [...] kunde förorsakas”.¹⁴⁹

Från borgarståndet skickades en delegation den 3 april till bondeståndet där man vädjade om bifall till att Molin inte skulle förvisas ur landet men redan dagen efter beslutade sig bönderna för att stödja prästerskapet.¹⁵⁰ Lördagen den 7 april återkom två deputerade från borgarståndet med ytterligare en vädjan om att bönderna skulle ändra sin resolution vilket enhälligt röstades ned.¹⁵¹ Den 18 april, vid riksdagens slutfas, fattade bondeståndet det definitiva beslutet att ställa sig bakom prästeståndets utlåtande. Varken Molins egna memorial eller borgerskapets lobbyverksamhet verkar således ha påverkat böndernas hållning i frågan.¹⁵²

Riksdagens ständer var alltså splittrade i frågan. I koalition med adeln ville borgerskapet försätta Molin på fri fot fram till nästa riksdag då justitiedeputationen gavs möjlighet att yttra sig och om möjligt slutgiltigt avgöra saken. Prästerskapet stödde med hjälp av bondeståndet i sin tur Kungl. Maj:ts domslut och propagerade för landsförvisning. Det finns ett flertal skäl till prästerskapets inställning i frågan. För det första hade man lagt ned mycket tid och energi på att få Molin dömd i justitierevisionen. Alstrin hade ju som bekant några månader tidigare förfäktat ståndets uppfattning om landsförvisning i riksrådet och det fanns säkerligen många i prästeståndet som med Molin önskade statuera ett exempel. Att Molin ansågs ha smädat det andliga ämbetet och kyrkan bör också betraktas som viktiga pusselbitar. Prästerskapets anseende och autonoma ställning som riksdagsstånd ansågs möjligen ha blivit kantstött genom hovrättens milda utlåtanden och det faktum att Molin under lång tid undkommit något straff. Naturligtvis finns det också rent religionspolitiska skäl: att man ville värna om den religiösa enheten, fundamentet för ett rättrådigt regemente, under en synnerligen orolig religiös period. Att den pietistiska väckelsen i allmänhet och Molins fall i synnerhet vållat stor oro inom ortodoxa kretsar skall inte underskattas. Som framgår av bl.a. Alstrins utlåtanden

¹⁴⁸ PRP den 24 mars 1739, s. 642 f.

¹⁴⁹ PRP den 10 april 1739, s. 693.

¹⁵⁰ Bondeståndets riksdagsprotokoll den 3 och 4 april 1739, s. 448, 450.

¹⁵¹ BRP den 7 april 1739, s. 455.

¹⁵² BRP den 18 april 1739, s. 506.

fanns det en genuin oro över att de religiösa nyheterna kunde hota själva samhällets fortbestånd och Molin blev därmed en sinnebild för allt som man från prästerskapets sida försökte bekämpa.

Bondeståndets stöd till prästerskapet bör också ses i ljuset av ständernas historiskt sett traditionella roller och delvis avgränsade intressesfärer. Det var inte alls ovanligt att bönderna överlät religiösa spörsmål, speciellt komplicerade sådana, i prästerskapets händer vid riksdagarna eftersom de i slutändan sörjde för folkets andliga hälsotillstånd.¹⁵³ Prästerskapet förfogade över en kunskapsmassa som i böndernas ögon gjorde dem särskilt kvalificerade att avgöra religiösa ärenden. Som innehavare av det andliga ämbetet sågs det även som prästernas särskilda ansvar att värna om den religiösa enheten och stillheten samtidigt som man skulle beivra kätterska tendenser i samhället.

Det kanske inte är förvånande att borgarståndet så resolut tog sig an Molins fall och på olika sätt försökte få domen mot honom, om inte upphävd så åtminstone mildrad. Ståndet identifierade säkerligen Molin som en av de egna när man anförde ekonomisk-merkantilistiska argument till hans försvar. Argumentet att Molin inte borde bli landsförvisad p.g.a. sin kompetens och att han i sin yrkesroll förvärvat en form av kulturellt kapital som ansågs viktigt för landets näringar visar även på merkantilismens genomslag i den svenska politiken och ekonomins allt ökade betydelse för samhällslivet. Genom hattarnas maktövertagande vid riksdagen 1738 hade man bl.a. infört ekonomiska understöd för manufakturerna i syfte att stimulera den nationella ekonomin och två år senare skulle Anders Berch tillträda posten som Sveriges första professor i ekonomi vid Uppsala universitet.¹⁵⁴ Borgarståndets argumentationslinje återspeglar således väldigt tydligt en begynnande utilitistisk tendens som under seklets gång skulle växa sig allt starkare.¹⁵⁵

Det faktum att adeln stödde borgerskapet i frågan kan delvis bero på att det inom bägge stånden fanns ett flertal som hyste pietistiska sympatier. En viktig inkörsport för pietistiska influenser var just genom hemvändande karolinska krigsfångar, däribland många officerare

¹⁵³ Stjernquist (red.), 1992, s. 136 f.

¹⁵⁴ Om framväxten av frihetstidens partiväsande och konflikterna mellan hattar och mössor se Stjernquist (red.), 1992, s. 145 ff; Carlsson, 1970, s. 100 ff.

¹⁵⁵ Med begreppet utilism förstås här vurmen för den ekonomiska nyttan sprungen ur merkantilistisk teoribildning. Man kan med fog påstå att nyttan under frihetstiden blev ett överordnat kriterium och att den kom att användas som argument för att genomdriva religiösa och ekonomiska reformer. Denna form av nyttokultur diskuteras särskilt av Frängsmyr, 2005, s. 198 ff.

tillhörande det adliga skiktet.¹⁵⁶ Den ovan nämnde friherren Coijet var en av dessa som i sin tid i fångenskap kommit i kontakt med de nya tankarna, adelsmannen Strokirch en annan. Det fanns således många inom adeln som hyste sympatier för det pietistiska tankegodset trots att man många gånger såg sig tvungen att balansera mellan å ena sidan statens behov av religiös enhet, å andra sidan individens rätt till samvetsfrihet.

Det stora bekymret för Molins vidkommande var att hans begäran och ständernas diskussioner dragit ut på tiden. Ärendet hann därmed inte behandlas klart innan riksdagens slut i juli 1739 vilket i praktiken medförde att domslutet stod fast. Trots adelns och borgerskapets försök att ytterligare förhåla verkställandet var det praktiskt taget lönlöst utan den samlade riksdagen. Molin fick därmed aldrig ta del av de protokoll han ansökt om eller sin dom omprövad. Landsförvisningsdomen verkställdes slutligen den 16 oktober då Molin fördes från sin cell på Kastenhof ombord på ett fartyg och transporterades till svenska Stralsund och slutligen bortom rikets gränser. Efter att ha vistats en tid i Rostock och Altona bosatte sig Molin i Amsterdam där han så småningom fick anställning hos de svenska handelsmännen bröderna Grill. Under sin tid i exil författade han ett flertal teologiska och filosofiska skrifter där han utvecklade sina pietistiskt färgade trosuppfattningar. I en skrivelse till Sveriges nyvalde konung Adolf Fredrik ansökte han 1751 om att få återvända till hemlandet vilket avlogs. Erik Molin fortlevde sina dagar i Amsterdam fram till sin död sommaren 1755.¹⁵⁷

*

¹⁵⁶ Pleijel, 1935, s. 216 ff.

¹⁵⁷ Bergman, 1903, s. 220.

Sammanfattande diskussion

Jag kommer i det följande att företa en sammanfattande diskussion kring uppsatsens resultat samt lyfta fram några centrala aspekter som visat sig särskilt intressanta. För att fördjupa diskussionen vill jag emellertid introducera några teoretiska utgångspunkter som kommer att användas i mina tolkningar.

Genom att studera processens gång har en bild sakta vuxit fram av händelseförloppet men arbetet har även tillhandahållit viktiga inblickar i attityder och mentaliteter kring människa och samhälle under perioden. De diskussioner som fördes från överhetens sida om fallet uppvisar överlag en grundsyn där Molins föreställningar sågs som ett hot mot den religiösa enheten och det samhällsliga lugnet. Molins tankar om kyrkan, prästerskapet, doktrinerna och trosutövningen ställde honom i opposition gentemot den etablerade ortodoxin eftersom han i en viss mening företrädde en ny syn på människa och samhälle. Molin kom på många sätt att förkroppsliga den pietistiska väckelsen då han förespråkade en kristendomstolkning som premierade andlig individualism och subjektivitet. Statsmakten i allmänhet och prästerskapet i synnerhet stod å sin sida som representanter för en traditionell och hävdvunnen syn på individ, samhälle och religion där kollektivism och uniformitet förordades. Man kan alltså med fog påstå att den rättsliga processen var en kollision mellan två konkurrerande och sinsemellan inkommensurabla tankeparadigm. Hur ska då denna konflikt tolkas och hur skall dessa till synes diametralt motsatta världsbilder förklaras? I syfte att fördjupa diskussionen har jag hämtat inspiration i den tyske sociologen Jürgen Habermas teorier om det borgerliga samhällets framväxt från 1600- till 1900-talet.

Habermas menar att det borgerliga samhällets framväxt karakteriserades av borgerskapets allt större inflytande som ekonomiskt och kulturellt hegemonisk samhällsklass. Denna omvandling var i sin tur intimt förknippad med det ekonomiska livet och det allt växande varu- och informationsbehovet.¹⁵⁸ Genom denna process kom offentlighetens former och innehåll att förändras då en läsande och kritiskt resonerande allmänhet började växa fram. Framväxten av en läsande publik kom att innebära en ny sorts offentlighet som inte ingick i den traditionella offentliga maktutövningen där kyrka och kungamakt tidigare manifesterat sin

¹⁵⁸ Habermas, 2003, s. 23 ff.

makt genom kollektiva ceremonier och högtidligheter.¹⁵⁹ Denna nya form av borgerlig offentlighet var enligt Habermas den gamla offentlighetens antites. Den emanerade inte från överheten utan var istället uppbyggd av privatpersoner som skapade nya forum: politiska partier, intresseklubbar och sällskap inom vilket en allmän opinion började ta form.¹⁶⁰

Den borgerliga offentlighetens grunddrag som växte fram under 1700-talet kan enligt Habermas delas upp i en offentlig (statens maktutövning) och en privat sfär. Inom den privata fanns även en uppdelning mellan den innersta intimsfären (familjen) och de nya offentliga fälten.¹⁶¹ Habermas menar att det var i dessa nya offentliga fält som krav började ställas om delaktighet och medbestämmande. Processen har ibland beskrivits som övergången från undersåte till medborgare då man inte längre nöjde sig med att enbart vara adressater för överhetens maktutövning utan ställde krav på delaktighet och kritiserade den rådande ordningen.¹⁶² Rågångarna mellan stat och samhälle, mellan kollektiv och individ, mellan offentligt och privat började således omdefinieras och bli alltmer markerade under denna period. Den offentliga sfären kom i allt större utsträckning att särskiljas från det privata området och en ny offentlighet etablerades vilket banade väg för framväxten av det moderna samhället.

Trots att Habermas inte ägnar någon större uppmärksamhet åt religionens roll eller för den delen relationen mellan stat, kyrka och individ i denna samhällsomvandling kan hans teorier ändå vara fruktbara att använda sig av i tolkningen av rättsprocessen. De allt skarpare demarkationslinjerna mellan privat och offentligt förklarar nämligen den stora diskrepans som förelåg i synsätt mellan det ortodoxa prästerskapet och Molin. Genom sina studier vid Uppsala universitet, som lärare hos Tolstadius och i sitt kamerala yrkesliv hade Molin förvärvat viktiga kunskaper och erfarenheter. Han hade genom sina språkkunskaper möjlighet att läsa och kritiskt granska både ortodoxa och pietistiskt influerade skrifter. Miljön runt Tolstadius och andligt likasinnade utgjorde säkerligen ett optimalt forum för studier och diskussioner. Det var här man kunde mötas som andliga jämlingar och tillsammans nå

¹⁵⁹ Habermas kallar den äldre formen av offentlighet för representativ då de etablerade maktinstitutionerna (kyrka, kungamakt) genom offentliga tillställningar representerade sig själv och därmed manifesterade de rådande maktstrukturerna.

¹⁶⁰ Habermas, 2003, s. 27, 35 ff., 40 ff.

¹⁶¹ Habermas, 2003, s. 37 f.

¹⁶² Denna samhällsomvandling kan även skönjas i de diskursiva och begreppsmässiga förändringar som äger rum under perioden. Se Bo Lindberg, *Den antika skevheten. Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige*, Stockholm, 2006, passim, särskilt 98 ff., 124 ff.

konsensus utan överhetens tvingande statuter. Det var också dessa mötesplatser som kom att fungera som plattform för den nya framväxande offentligheten. Molins sociala bakgrund kännetecknades således av två dominerande teman; pietism och yrkesverksamhet i en urban borgerlig miljö som båda hjälpte till att forma nya och stundtals kontroversiella tankar om människa och samhälle.

Molins teologiska föreställningar är i denna bemärkelse en återspeglning av de förändringar och den tilltagande polarisering som ägde rum mellan kategorierna privat och offentligt. De återfinns bl.a. i Molins förfäktande av den enskildes inre omvändelse, en process som varken kyrka eller statsmakt skulle ha något inflytande över. Religionen betraktades i motsats till den ortodoxa uppfattningen som en privat angelägenhet och skulle som sådan undantas överhetens inflytande. Det är därmed inte sagt att religionen som sådan upplevde en tillbakagång, snarare att den hos honom antog en mer privat karaktär. Molins idévärld präglades av ett inre åskådande där rätt och sanning kunde nås på egen hand, utan de traditionella auktoriteternas hjälp. Det var en radikal åskådning som innebar att fokus vändes inåt, mot den enskilde individen vilket innebar en psykologisering men också en relativisering av den kristna tron i allmänhet och etablerade normer i synnerhet. I en mening kan den ses som förelöpare till upplysningens betoning av det mänskliga förnuftet som ledstjärna. För Molins del var det emellertid det individuella samvetet som stod i centrum och som fungerade som en inre moralisk kompass. Denna inre röst blev i Molins värld auktoritetsgivande eftersom den baserades på en kunskap inplanterad av gud. Kunskapen var emellertid inte enbart av gudomligt ursprung utan även universell eftersom den var nedlagd i alla människor, kristna som hedningar. Dessa tankegångar visar spår av naturrättsliga influenser och förändrade mentaliteter där alla individer betraktades som andligt jämställda utan hänsyn till religion, kön eller social tillhörighet. Det var en egalitär hållning som var lika kontroversiell som den var revolutionär och en indikation på ett samhälle i förändring.

Samvetet verkar i sammanhanget ha haft stor betydelse för Molins handlingar. Människans inre kunskap, manifesterad av samvetet, var inplanterad av gud och den uttryckte därmed vissa eviga och oföränderliga sanningar. Det var också samvetet som i Molins fall utgjorde ett språkrör. Genom samvetet kunde krav ställas, åsikter dryftas och tankar formuleras. Samvetet utgjorde i denna bemärkelse ett medel för att som myndig individ påverka sin omgivning, i Molins fall för att formulera nya religiösa tolkningar och försöka väcka upp människor ur deras dogmatiska slummer. Det var därför han ansåg att varken kyrka eller statsmakt kunde

befalla honom att hålla inne med sina tankar eftersom detta kunde komma i konflikt med det egna samvetet och således med guds vilja. För Molin var det visserligen individens inre omvändelse och förändring som stod i centrum men den manifesterade sig emellertid utåt. Molins många gånger envisa och hårdnackade hållning samt hans försök att föra ut sina tankar kan därför tolkas som uttryck för den framväxande offentlighet Habermas talar om. En offentlighet som utgick från enskilda individer med krav, om än många gånger implicit, att få meddela sig till andra. En tidig arena för denna nya offentlighet var, som nämndes tidigare, konventikeln där kunskaper och erfarenheter kunde utbytas inom ett religiöst färgat ramverk. Möjligen kan konventikeln betraktas som ett förstadium till de mer utpräglade diskussionsforum som började ta form under århundradets gång; litterära sällskap, klubbar, salonger, kaffehus där så småningom en allmän opinion kom att formuleras.¹⁶³

Denna tolkning är emellertid inte fullständig om vi inte samtidigt beaktar överhetens reaktioner och attityder såsom de framkommit under processens gång. De förhärskande tankegångarna om människa och samhälle som präglade kyrkan och kungamakten blir särskilt framträdande när vi studerar Uppsala domkapitel, justitierevisionen och prästeståndet vid riksdagen. Överhetens inställning att Molin genom sina kätterska meningar utgjorde en fara för den religiösa enheten och det samhälleliga lugnet vittnar om en samhällssyn med starka traditionalistiska, kollektivistiska och uniforma drag. Den utgick från den lutherska treståndsläran, inte sällan artikulerad i kroppsmetaforik, där man ständigt betonade de skilda lemmarnas konsensus och behovet av samdräkt. Dess självbild präglades av en uppfattning om att den lutherska religionen var attackerad av kätterska idéer som i sin tur kunde hota både samhälle och kyrka. Att religionen betraktades som det viktigaste fundamentet för ett rättfärdigt och lugnt samhälle illustreras här tydligt genom Alstrins anförande inför justitierevisionen.

Religionen sågs som garant för ett rättfärdigt och stabilt samhälle och det var därför viktigt att med alla tillgängliga medel bekämpa idéer som kunde hota den. Denna samhällssyn var dels traditionalistisk i den bemärkelsen att religiösa nyheter genomgående betraktades med skepsis och misstänksamhet, dels konservativ eftersom man gjorde allt i sin makt för att värna den bestående ordningen. Alstrin framträder här som en tydlig exponent för denna traditionalistiska och konservativt färgade samhällssyn när han varnade för de konsekvenser

¹⁶³ Skuncke & Tandefelt (red.), 2003, passim, särskilt s. 64 ff., 210 ff.

som Molins lärar kunde medföra. De sociala hierarkierna, själva ryggraden i samhällsstrukturen, riskerade enligt honom att upplösas. Dessa karaktärsdrag var i sin tur en funktion av en teocentrisk grundsyn där den sociala ordningen sågs som en återspeglning av den gudomliga viljan. I detta gudomligt sanktionerade arrangemang hade varje individ sin bestämda plats och att rubba denna ordning kunde bara resultera i samhällelig osämja och tvedräkt.

Carola Nordbäck påpekar i sin analys över den ortodoxa självbilden att den genomsyrades av en pessimistisk samhällssyn och en eskatologiskt färgad historiesyn där kätterska rörelser genom tiderna tolkades som en del av en ständigt pågående kamp mellan kyrkan och satan.¹⁶⁴ Alstrins uppfattning att liknande kättarrörelser förekommit i gångna tider med hemska resultat som följd är ett illustrativt exempel på sådana föreställningar. Det var med stöd av dessa tankefigurer som ortodoxins företrädare hävdade att enighet i religionen var grundläggande för samhällets fortbestånd och att Molins tankar utgjorde ett hot mot denna. Religionens kollektiva och uniforma karaktär framhölls eftersom det var viktigt att alla drog åt samma håll och den legitimerade således den bestående sociala ordningen. Bruket av metaforer är också talande för prästerskapets och kungamaktens samhällssyn där Molin stundom beskrivs som en skadlig och sjuk lem som måste skäras bort för att samhällskroppen skall bli frisk igen. Samtliga redovisade kännetecken; traditionalism, kollektivism och uniformitet är alla karaktärsdrag som återspeglade den förhärskande synen på individ och samhälle under den studerade perioden.

Dessa föreställningar kom till sitt tydligaste uttryck genom den evangelisk-lutherska bekännelseplikten. Att bekänna sig till den rätta evangeliska läran var en medborgerlig plikt som förväntades av alla samhällsmedlemmar och det var förbjudet att avstå från den kollektiva religionsutövningen. Det är värt att påpeka att denna bekännelseplikt också symboliserade maktens offentliga utövning och att alla försök att undandra sig den sågs som subversivt beteende. Genom den kollektiva bekännelseplikten konkretiserades de samhälleliga maktstrukturerna och något större utrymme för andlig autonomi fanns inte. Bekännelseplikten var således en viktig del i en övergripande samhällsideologi och som sådan fundamental för den äldre tidens representativa offentlighet. Genom denna kollektiva

¹⁶⁴ Nordbäck, 2004, s. 58 ff.

uppslutning manifesterades enighet, samdräkt, rättfärdighet och trohet, alla honnørsord under 1700-talet.

I kyrkans och statsmaktens ögon tedde sig bekännelseplikten fullkomligt logisk och rimlig men den vållade också en del problem eftersom det blev svårt att definiera var gränserna skulle dras mellan statens behov av samhälleligt lugn och individens rätt till samvetsfrihet. Detta blev särskilt tydligt efter 1735 års religionsstadga som i praktiken innebar ett intrång på den enskilda tankefriheten. Som Ingmar Brohed framhåller i sin avhandling var både bekännelseplikten och den hårda religionslagstiftningen statsrationellt motiverad eftersom religiös oenighet ansågs leda till samhällets upplösning.¹⁶⁵ Denna uppfattning genomsyrar också överhetens hållning i det studerade materialet trots att det förekommer olika tolkningar kring hur hårt religionslagstiftningen skulle tillämpas.

I Molins fall är det tydligt att hans tankar och handlingar kom att utmana var gränsen skulle dras för den offentliga makten i det privata rummet. Den grundläggande konflikten stod således mellan överhetens krav på bekännelseplikt och individens krav på tanke- och samvetsfrihet. Molin krävde att få överskrida denna gränssättning av privat och offentligt genom att meddela sig till andra och begärde att hans privata tankar, emanerande från samvetet, skulle få göras offentliga. Han kan därmed sägas stå som representant för en framväxande offentlighet som utmanade den kollektiva religionsutövningen och som samtidigt krävde andlig autonomi i den privata sfären. Den begynnande polariseringen mellan privat och offentligt som enligt Habermas tog sin början under 1600-talet och 1700-talet kan således urskiljas både i Molins teologi och i hans handlingar där han i praktiken formulerade en ny sorts relation mellan överhet och undersåtar.

Som uppsatsen har visat förelåg det emellertid betydande skillnader mellan dels de olika rättsliga instanserna, dels riksdagsständerna i synen på skuld och påföljd. Justitierevisionen med monarken i spetsen var genomgående för ett hårdare förfarande, så också prästeståndet och de högre kyrkliga företrädarna. Det mest graverande för Molins vidkommande var att han vid ett flertal tillfällen ansågs ha försökt sprida sina idéer, ett grovt brott både enligt den allmänna lagen och gällande religionslagstiftning. Det var i slutändan dessa omständigheter som myndigheterna främst använde sig av för att motivera domslutet. Hovrätten utgjorde

¹⁶⁵ Brohed, 1973, s. 71-77, 80, 96, 140.

dock en tålmodig motpart där man in i det sista försökte få Molin återanpassad utan att behöva tillämpa hårda straff. Överlag intog hovrätten en mildare linje där man försökte respektera Molins rätt till tanke- och samvetsfrihet trots att hans föreställningar betraktades med stor misstänksamhet. Hovrättens utlåtanden tyder på en medvetenhet om de förändrade skiljelinjerna mellan privat och offentligt och problematiken med att upprätthålla den obligatoriska bekännelseplikten. Som flertalet hovrättsledamöter och även några av justitierevisionens medlemmar resonerade försökte man lösa detta dilemma genom att göra en åtskillnad mellan vad som borde betraktas som privat respektive offentlig religionsutövning. Den enskildes samvetsfrihet utgjorde i det här fallet den privata sfären som kunde tolereras men att utöva den offentligt genom att utsprida sina tankar stämplades som förbjudet. En offentlig religionsutövning definierades som en tillhörighet till den evangelisk-lutherska kyrkan och ett deltagande i det kollektiva religionsutövandet, något som Molin genom sina tankar och handlingar kom att utmana. Möjligen kan skillnaderna mellan hovrätt och justitierevision delvis förklaras genom statens allt ökade byråkratisering. Under 1700-talet och 1800-talet skedde successivt en ökad byråkratisering och professionalisering av de statliga institutionerna. En byråkratisk struktur började etablera sig som inte var baserad på personliga trohets- och lojalitetsband till monarken eller kungamakten utan i allt högre grad uppbyggd kring formella regelverk och meritokratiska principer. Ämbetsmännen blev en ny social klass som kom att ingå i den framväxande borgerlighet Habermas talar om. Att majoriteten hovrättsledamöter förordade en mjukare linje kan således tolkas som uttryck för denna begynnande byråkratiseringsprocess.

Riksdagsståndernas behandling av ärendet är också belysande för ett samhälle i förändring och det skall framhållas att det var inom borgarståndet man arbetade som mest aktivt för att få Molin frisläppt och att fallet skulle undergå granskning av riksdagen, något som utgör en indikation på borgerskapets ökade självmedvetenhet och framryckning på den politiska scenen. Adelns rekommendation att remittera målet till justitiedeputationen, ett utskott som var knutet till riksdagen, visar också kungamaktens försvagade politiska ställning. Genom justitiedeputationen och andra riksdagsutskott kunde ständerna ingripa i kungliga ärenden och beslut man ogillade. Mot 1750-talet hade det gått så långt att man använde en kunglig namnstämpel vid de tillfällen då monarken vägrade sätta sin signatur på pränt.¹⁶⁶ Det bör därför understrykas att den politiska utvecklingen var en viktig förutsättning för den religiösa

¹⁶⁶ Karin Sennefelt, "Frihetstidens politiska kultur" i Christensson (red.), 2006, s. 17-43.

och att den ökade politiska friheten efter 1720 också gett de religiösa frihetssträvandena luft under vingarna. Genom ständernas ökade maktbefogenheter på kungamaktens bekostnad hade en ny tid inletts vilket kom att förstärka de krafter som på olika sätt kritiserade den rådande ordningen.

Ständernas engagemang i frågan visar att riksdagen inte längre såg sig själv som ett redskap under en kung, inte ens en jämförbar motpart, utan snarare i sin egen rätt rikets dominerande politiska institution. I Molins fall utgjorde riksdagen en ny arena för den nya offentligheten och fungerade som ett viktigt forum för honom att göra sin stämman hörd. Där kunde hans ärende tas upp för diskussion på en nationell nivå och den utnyttjades av både Molin och företrädare för ortodoxin i syfte att föra fram sina respektive budskap. Det förefaller därför vara ett rimligt antagande att om fallet blivit färdigbehandlat i riksdagen så skulle domen aldrig blivit verkställd.

Sammanfattningsvis går det alltså att urskilja två utvecklingstendenser utifrån det studerade materialet. Den enskildes allt ökade privatisering av sin trosutövning men också religionens allt större utrymme inom ramen för en framväxande borgerlig offentlighet. Denna nya offentlighet befann sig visserligen i sin linda men kan enligt min mening ändå spåras i källmaterialet. Molins trosföreställningar betonade en ökad privatisering av religionsutövandet och därmed ökad religiös frigörelse och individualism. Hans föreställningsvärld var i mångt och mycket en motbild gentemot den ortodoxa eftersom den var en produkt av ett samhälle stadd i stark omvandling, ett samhälle som sakteligen började lösgöra sig från skrå- och ståndssamhällets tvingande skrankor. I en mening kan han betraktas som representant för en framväxande socioekonomisk grupp inom vilket det privata och det offentliga kom att omdefinieras på ett djupgående sätt och där nya arenor för en allmän opinion kom att formeras. Med tanke på de rådande maktstrukturerna och de förhärskande föreställningarna kring individ, samhälle och religion under den aktuella perioden är det därför knappast förvånande att Molins tankar och handlingar vållade sådan uppståndelse. Dessa var uttryck för en djupgående samhällsomvandling som ställde sig i opposition gentemot den etablerade institutionella ordningen och rättsprocessen som helhet bör därför ses som en konflikt mellan konkurrerande tankevärldar, mellan gammalt och nytt, vilket i sin tur hängde samman med mer övergripande samhällsförändringar.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Stockholm

Riksarkivet

Nedre justitierevisionens arkiv

Rådsprotokoll i justitieärenden: 23 okt. och 19 nov. 1735, 3 nov. 1738, 1 och 14 dec. 1738.

Svea hovrätts arkiv

Huvudarkivet

Registratur B1a:110: 30 mars och 11 maj 1737.

Kungliga brev 1736-1739 E1:28: 1 juni 1736, 19 dec. 1738.

Protokoll i brottmål A1b: juni 1738 (utan datum).

Uppsala

Uppsala landsarkiv

Uppsala domkapitels protokoll

Huvudserie A1:32: 7 feb. och november 1733 (utan datum),

A1:33: 22 och 26 mars samt 10 april 1734.

Strängnäs domkapitels protokoll

Huvudserie A1:26: 27 aug. 1735.

Tryckta källor

Bondeståndets riksdagsprotokoll 1738-1739 bd. 3, utgivna av Sten Landahl, Stockholm, 1948.

Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början. 1738-1739 bd. 6, utgivna av Nils Staf, Stockholm, 1972.

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll bd. 9-11, utgivna av Carl Silfverstolpe, Stockholm, 1887.

Prästeståndets riksdagsprotokoll 1738-1739 bd. 9, utgivna av Axel Norberg, Stockholm, 1986.

Litteratur

Bergman, Ernst, "Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734-1739" i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1903, s. 210-248.

Brohed, Ingmar, "Pietism och herrnhutism" i Christensson, Jakob (red.), *Signums svenska kulturhistoria: Frihetstiden*, Lund, 2006, s. 69-93.

Brohed, Ingmar, *Stat, religion, kyrka: ett problemkomplex i svensk akademisk undervisning under 1700-talet*, Stockholm, 1973.

Brohed, Ingmar, "Erik Molin" i *Svenskt biografiskt lexikon bd. 25*, Stockholm, 1987, s. 641-644.

Carlsson, Sten, *Svensk historia bd. 2. Tiden efter 1718 (3:e uppl.)*, Stockholm, 1970.

Frängsmyr, Tore, *Sökandet efter upplysningen. Perspektiv på svenskt 1700-tal*, Stockholm, 2005.

Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet*, Lund, 2003.

Henning, Karl, *Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt dippelanismen i Stockholm 1727-1741*, Uppsala, 1881.

Lenhammar, Harry, *Sveriges kyrkohistoria bd. 5: Individualismens och upplysningens tid i Tegborg*, Lennart (red.), Stockholm, 2000.

Levin, Herman, *Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686-1782. Bidrag till den svenska religionslagstiftningen*, Stockholm, 1896.

Lindberg, Bo, *Den antika skevheten. Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige*, Stockholm, 2006.

Linderholm, Emanuel, *Sven Rosén och dennes insats i frihetstidens radikala pietism*, Uppsala, 1911.

Nordbäck, Carola *Samvetets röst. Om mötet mellan luthersk ortodoxi och konservativ pietism i 1720-talets Sverige*, Umeå, 2004.

Nordin, Jonas, "Frihetstidens radikalism" i Skuncke, Marie-Christine & Tandefelt, Henrika (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766-1772*, Stockholm, 2003, s. 55-72.

Odenvik, Nathan, *Erik Tolstadius: svenska pietismens centralgestalt under 1700-talet*, Stockholm, 1942.

Pleijel, Hilding, *Svenska kyrkans historia bd. 5: Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680-1772*, Stockholm, 1935.

Sennefelt, Karin, ”Frihetstidens politiska kultur” i Christensson, Jakob (red.), *Signums svenska kulturhistoria: Frihetstiden*, Lund, 2006, s. 17-50.

Skuncke, Marie-Christine & Tandefelt, Henrika (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766-1772*, Stockholm, 2003.

Stjernquist, Nils (red.), *Riksdagen genom tiderna*, Stockholm, 1992.

Söderberg, Tom, ”Sten Coyet” i *Svenskt biografiskt lexikon bd. 9*, Stockholm, 1931, s. 49-54.

Elektroniska källor

”Ulrika Eleonora d.y.” i *Nordisk familjebok (2:a uppl.)*, s. 940-942.

<http://runeberg.org/nfcj/0509.html>

Svenska Akademiens Ordbok (SAOB), uppslagsord: *justitiedeputation* och *revisionssekreterare*.

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Bibeln, 1917 års översättning.

<http://www.bibeln.se>

Hämtat den 28 februari 2012.